

**ΕΘΝΙΚΟ & ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΑΘΗΝΩΝ**

Σχολή: Ν.Ο.Π.Ε
Τμήμα: Νομικής
Ακαδ. Έτος: 2005-2006

ΕΦΑΡΜΟΓΕΣ ΔΗΜΟΣΙΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

«Βιοϊατρική και Σύνταγμα»

Μπαμπαλετάκη Γεωργία
(Α.Μ. : 1340200200324)

Υπεύθυνος Καθηγητής: Ανδρέας Γ. Δημητρόπουλος

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ	2
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	4
ΜΕΡΟΣ Α: Η ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΗ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΚΗ ΤΗΣ ΥΠΟΒΟΗΘΟΥΜΕΝΗΣ ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗΣ	5
ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ:	5
ΣΥΝΟΠΤΙΚΗ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΙΑΤΡΙΚΩΝ ΜΕΘΟΔΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΣΥΝΑΦΩΝ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΩΝ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΩΝ ΣΤΟ ΧΩΡΟ ΤΗΣ ΥΠΟΒΟΗΘΟΥΜΕΝΗΣ ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗΣ	5
1. <i>Ενδομήτριος σπερματέγχυση</i>	6
2. <i>Εξωσωματική γονιμοποίηση:</i>	6
3. <i>Η περίπτωση της φέρουσας μητέρας:</i>	7
4. <i>Η περίπτωση της Υποκατάστατης Μητέρας</i>	8
5. <i>Δωρεά ωαρίων</i>	8
ΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΑΠΟΚΤΗΣΗΣ ΦΥΣΙΚΩΝ ΑΠΟΓΟΝΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΝΝΟΜΗ ΤΑΞΗ	9
Α. <i>Συνταγματική θεμελίωση</i>	9
Β. <i>Περιεχόμενο του δικαιώματος</i>	10
Γ. <i>Οριοθέτηση του δικαιώματος (Σ.5παρ1)</i>	11
Φορείς του δικαιώματος	12
ΕΙΔΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΣΥΝΔΕΟΜΕΝΑ ΜΕ ΤΙΣ ΜΕΘΟΔΟΥΣ ΥΠΟΒΟΗΘΟΥΜΕΝΗΣ ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗΣ	13
I. <i>Ομόλογη γονιμοποίηση</i>	13
II. <i>Ετερόλογη γονιμοποίηση</i>	15
III. <i>Εξωσωματική γονιμοποίηση</i>	17
IV. <i>Φέρουσα μητέρα και υποκατάστατη μητέρα: Η συνταγματική προβληματική της παρένθετης μητρότητας και η ρύθμιση του ν 3089/2002</i>	20
V. <i>Δωρεά ωαρίου (επιτρεπτό της μεθόδου)</i>	22
ΜΕΡΟΣ Β:	23
ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΩΝ ΖΗΤΗΜΑΤΩΝ ΠΟΥ ΑΝΑΚΥΠΤΟΥΝ ΣΤΑ ΠΛΑΙΣΙΑ ΤΩΝ ΕΦΑΡΜΟΓΩΝ ΤΗΣ ΓΕΝΕΤΙΚΗΣ ΣΤΟΝ ΑΝΘΡΩΠΟ	23
I. ΚΛΩΝΟΠΟΙΗΣΗ ΚΑΙ ΣΥΝΤΑΓΜΑ	23
ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ: ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΗΣ ΙΑΤΡΙΚΗΣ ΜΕΘΟΔΟΥ ΤΗΣ ΚΛΩΝΟΠΟΙΗΣΗΣ ΚΑΙ ΔΙΑΚΡΙΣΕΙΣ ΤΗΣ	23
1. <i>Η ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΗ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΚΗ ΤΗΣ ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΙΚΗΣ ΚΛΩΝΟΠΟΙΗΣΗΣ</i>	24
2. <i>Η ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΗ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΚΗ ΤΗΣ ΚΛΩΝΟΠΟΙΗΣΗΣ ΑΝΘΡΩΠΙΝΩΝ ΕΜΒΡΥΩΝ ΓΙΑ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟΥΣ ΚΑΙ ΘΕΡΑΠΕΥΤΙΚΟΥΣ ΣΚΟΠΟΥΣ</i>	27
3. <i>Η ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΗ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΚΗ ΤΗΣ ΘΕΡΑΠΕΥΤΙΚΗΣ ΚΛΩΝΟΠΟΙΗΣΗΣ (ΜΗ ΑΝΘΡΩΠΙΝΩΝ ΟΡΓΑΝΙΣΜΩΝ)</i>	29
II. Η ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΗ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΚΗ ΤΩΝ ΕΠΕΜΒΑΣΕΩΝ ΣΤΟ ΓΕΝΕΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ	31
A. ΓΟΝΙΔΙΑΚΕΣ ΘΕΡΑΠΕΙΕΣ	31
<i>Εισαγωγικά</i>	31
<i>Γονιδιακές θεραπείες στα σωματικά κύτταρα</i>	31
<i>Γονιδιακές θεραπείες στα γεννητικά κύτταρα</i>	32
B. Η ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΥΒΡΙΔΙΩΝ ΚΑΙ ΧΙΜΑΙΡΩΝ	34
ΜΕΡΟΣ Γ:	35
Η ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΗ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΚΗ ΤΩΝ ΓΕΝΝΕΤΙΚΩΝ ΕΞΕΤΑΣΕΩΝ	35
ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ	35

ΕΙΔΙΚΟΤΕΡΑ ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΟΥ ΠΡΟΓΕΝΝΗΤΙΚΟΥ ΕΛΕΓΧΟΥ	36
ΓΕΝΕΤΙΚΕΣ ΕΞΕΤΑΣΕΙΣ ΜΕΤΑ ΤΗ ΓΕΝΝΗΣΗ	40
<i>α. Δυνατότητα υποχρεωτικής ή μη επιβολής γενετικών εξετάσεων</i>	<i>41</i>
<i>β. Προστασία των γενετικών πληροφοριών</i>	<i>42</i>
<i>γ. Η απαγόρευση μεροληπτικής μεταχείρισης των ατόμων, λόγω της γενετικής ιδιοσυστασίας τους</i>	<i>44</i>
ΒΑΣΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	44
ΠΕΡΙΛΗΨΗ	45
SUMMARY OF THE SUBJECT	45
ΛΗΜΜΑΤΑ (ENTRIES).....	46
ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ	47
ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ	47
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	49

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στις μέρες μας βιώνουμε την επανάσταση στον χώρο της Γενετικής. Η προσπάθεια «αποκωδικοποίησης» των πληροφοριών που περικλείονται στα γονίδια οδήγησε στη σύλληψη του τεραστίων διαστάσεων διεθνούς προγράμματος χαρτογράφησης του Ανθρώπινου Γονιδιώματος (Human Genome Organization-Hugo), το οποίο συγκρίνεται με τα προγράμματα διαστημικής έρευνας ή πυρηνικής ενέργειας. Έτσι το 2003, 50 χρόνια μετά την περιγραφή της δομής του μορίου της ζωής, του DNA από τους γενετιστές James Watson και Francis Crick, ανακοινώθηκε η πλήρης χαρτογράφηση του Ανθρώπινου Γονιδιώματος. Πλέον, μετά τη ραγδαία πρόοδο που σημειώθηκε στο χώρο της βασικής και εφαρμοσμένης γενετικής αλλά και της ιατρικής, έγιναν αντιληπτοί οι μηχανισμοί αποκωδικοποίησης της γενετικής πληροφορίας, κατέστη αποτελεσματικότερη η διάγνωση και αντιμετώπιση των κληρονομικών παθήσεων, άνοιξε ο δρόμος για την καταπολέμησή των κληρονομικών ασθενειών με τη μέθοδο της γονιδιακής θεραπείας αντικατάστασης και τροποποίησης γονιδίων ενώ παράλληλα αναπτύχθηκε μια σειρά από μεθόδους ιατρικώς υποβοηθούμενης αναπαραγωγής, οι οποίες συνέβαλαν τα μέγιστα στην αντιμετώπιση της στειρότητας και την ικανοποίηση της έμφυτης επιθυμίας απόκτησης φυσικών απογόνων.

Η πρόοδος, όμως, στους τομείς της Ιατρικής και της Γενετικής δεν συνοδεύθηκε μόνο από ευφορία και ενθουσιασμό για τις δυνατότητες των νέων ιατρικών μεθόδων αλλά και από αγωνία και φόβο για τους κινδύνους που τις συνοδεύουν. Τους φόβους αυτούς είχε εκφράσει επιγραμματικά αντικατοπτρίζοντας τη στάση όχι μόνο των πολιτικών αλλά και των νομικών ο Πρόεδρος Μιτεράν στον εναρκτήριο λόγο του στο Διεθνές Συνέδριο Βιοηθικής στο Rambouillet το 1985: «Κατά βάθος, η ιστορία των δικαιωμάτων του ανθρώπου, η οποία δικαίως προκαλεί τόσες έντονες αντιπαραθέσεις, είναι η ιστορία μιας κατακτήσεως: της ιδέας του ανθρώπου. Τι θα γίνει τώρα, εάν αυτή η έννοια του ανθρώπου μπορεί να τροποποιηθεί από την επιστήμη; Τι θα συμβεί με έννοιες τόσο θεμελιώδεις όπως η ζωή, ο θάνατος, η συγγένεια;»

Το θέμα της παρούσας μελέτης είναι η αμφίδρομη σχέση Βιοϊατρικής και Συντάγματος. Συγκεκριμένα θα προσπαθήσουμε μέσα από τη μελέτη των συνταγματικής φύσεως ζητημάτων που ανακύπτουν στο πλαίσιο των σύγχρονων ιατρικών μεθόδων, αφενός να αναδείξουμε την μεταβολή του

περιεχομένου των συνταγματικών διατάξεων (διατάξεων που διατυπώθηκαν σε προγενέστερο χρόνο, υπό το καθεστώς διαφορετικών επιστημονικών και κοινωνικών δεδομένων) ενόψει των εξελίξεων στο χώρο της βιοϊατρικής και αφετέρου να παρουσιάσουμε τους περιορισμούς που το Σύνταγμα θέτει στην εφαρμογή των μεθόδων αυτών στον άνθρωπο. Η παρούσα εργασία, κρίθηκε σκόπιμο να χωριστεί σε τρία μέρη. Στο πρώτο μέρος παρουσιάζονται συνοπτικά οι σύγχρονες μέθοδοι ιατρικώς υποβοηθούμενης αναπαραγωγής και τα ειδικότερα συνταγματικά ζητήματα που συνδέονται με αυτές. Στο δεύτερο αναλύεται η συνταγματική προβληματική των εφαρμογών της γενετικής στον άνθρωπο και ειδικότερα της κλωνοποίησης και των επεμβάσεων στο γενετικό υλικό του ανθρώπου (γονιδιακές θεραπείες, δημιουργία υβριδίων και χιμαιρών). Τέλος στο τρίτο μέρος αναπτύσσονται οι συνταγματικές φύσεως προβληματισμοί περί των γενετικών εξετάσεων (προγεννητικών και μετά την γέννηση).

ΜΕΡΟΣ Α: Η ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΗ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΚΗ ΤΗΣ ΥΠΟΒΟΗΘΟΥΜΕΝΗΣ ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ:

ΣΥΝΟΠΤΙΚΗ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΙΑΤΡΙΚΩΝ ΜΕΘΟΔΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΣΥΝΑΦΩΝ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΩΝ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΩΝ ΣΤΟ ΧΩΡΟ ΤΗΣ ΥΠΟΒΟΗΘΟΥΜΕΝΗΣ ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗΣ

Προτού προβούμε στην κατ' ιδίαν ανάπτυξη των συνταγματικής φύσεως ζητημάτων που ανακύπτουν στο χώρο της υποβοηθούμενης αναπαραγωγής (και προκειμένου να τα αντιληφθούμε στην ουσία τους) πρέπει να ξεκαθαρίσουμε τι ακριβώς εννοούμε χρησιμοποιώντας τον όρο «υποβοηθούμενη αναπαραγωγή» και να περιγράψουμε ως προς τα βασικά σημεία τους τις σύγχρονες μεθόδους υποβοηθούμενης αναπαραγωγής.

Στη σύγχρονη ιατρική επιστήμη χρησιμοποιείται ο όρος «υποβοηθούμενη αναπαραγωγή» για να δηλωθούν όλες οι μέθοδοι με τις οποίες επιτυγχάνεται η σύλληψη και η κυοφορία του εμβρύου χωρίς σεξουαλική επαφή, με τη συνδρομή της ιατρικής επιστήμης.

Οι πιο συνηθισμένες μέθοδοι ιατρικώς υποβοηθούμενης αναπαραγωγής είναι:

- Η ενδομήτριος σπερματέγχυση (intra-uterine or artificial insemination)
- Και η εξωσωματική γονιμοποίηση (in vitro fertilization)

Υπάρχουν, ακόμη, ορισμένες παραλλαγές των μεθόδων ιατρικώς υποβοηθούμενης αναπαραγωγής και ειδικές τεχνικές, τις οποίες θα δούμε συνοπτικά παρακάτω.

1. **Ενδομήτριος σπερματέγχυση:** Κατά τη διαδικασία αυτή το σπέρμα του συζύγου ή επιλεγμένου δότη τοποθετείται στον τράχηλο ή τη μήτρα της γυναίκας, με απλή ιατρική μέθοδο ακίνδυνη για την γυναίκα και χωρίς να αλλοιώνεται η ποιότητα του σπέρματος και χωρίς επιπτώσεις στο παιδί που θα γεννηθεί.

Η «ομόλογη σπερματέγχυση» με σπέρμα του συζύγου πραγματοποιείται μετά από σαφείς ιατρικές ενδείξεις και από τη φύση δεν δημιουργεί ιδιαίτερα νομικά προβλήματα. Η «ετερόλογη σπερματέγχυση» με σπέρμα επιλεγμένου δότη αποτελεί σήμερα τη μόνη μέθοδο πρόκλησης εγκυμοσύνης για το ένα τέταρτο περίπου των ζευγαριών που αντιμετωπίζουν πρόβλημα στειρότητας αναγόμενο στο σύζυγο.

2. **Εξωσωματική γονιμοποίηση:** Η εξωσωματική γονιμοποίηση επινοήθηκε για να παρακαμφθεί το πρόβλημα δυσλειτουργίας των σαλπίγγων. Τα τελευταία χρόνια, όμως, η εφαρμογή της έχει επεκταθεί και σε άλλα αίτια υπογονιμότητας, αφού συσσωρεύτηκε η απαραίτητη τεχνογνωσία. Στη μέθοδο αυτή χρησιμοποιείται το σπέρμα του συζύγου (στο ομόλογο σύστημα) ή επιλεγμένου δότη (στο ετερόλογο σύστημα) για να γονιμοποιήσει νωπά ή κατεψυγμένα ωάρια της συζύγου ή άλλης γυναίκας εκτός του μητρικού σώματος (in Petri dish). Εν συνεχεία, μετά από περίπου 72 ώρες από την γονιμοποίηση, το γονιμοποιημένο ωάριο μεταφέρεται στη μήτρα της γυναίκας που θα το κυοφορήσει.

Κατά τη μέθοδο αυτή προκαλείται υπερωορηξία, ούτως ώστε να υπάρχουν αρκετά ωάρια, τα οποία να μπορούν να γονιμοποιηθούν με το σπέρμα του συζύγου ή του δότη. Η υπερωορηξία έχει ως συνέπεια την απαλλαγή της γυναίκας από συχνές και συνεχείς προσπάθειες λήψεως ωαρίων, οι οποίες είναι κουραστικές ακόμη και όταν δεν είναι επώδυνες. Εν συνεχεία όμως αναφέρεται το πρόβλημα σχετικά με την τύχη των δημιουργηθέντων «πλεοναζόντων» εμβρύων, δεδομένου ότι δεν είναι δυνατόν να εμφυτευθούν όλα στη μήτρα της γυναίκας, η οποία υποβάλλεται στη θεραπεία, λόγω του κινδύνου πολύδυμου κήσεως, η οποία είναι επικίνδυνη τόσο για την υγεία της γυναίκας όσο

και για τα ίδια τα έμβρυα. Για τα «πλεονάζοντα» έμβρυα υφίστανται οι εξής προοπτικές:

- ✓ Να καταψυχθούν, ούτως ώστε να χρησιμοποιηθούν σε μεταγενέστερες προσπάθειες της ίδιας γυναίκας, εάν δεν επιτευχθεί εγκυμοσύνη ή εάν η εγκυμοσύνη δεν καταλήξει στη γέννηση ενός παιδιού συνεπεία αποβολής.
- ✓ Να θανατωθούν. Η απάντηση ως προς το επιτρεπτό αυτής της δυνατότητας εμπεριέχει και την απάντηση ως προς τη φύση των εμβρύων αυτών και την παρεχόμενη σ' αυτά προστασία της έννομης τάξης.
- ✓ Να χρησιμοποιηθούν στην επιστημονική έρευνα. Τα ειδικότερα ζητήματα τα οποία ανακύπτουν στο σημείο αυτό αναφέρονται στο είδος των ερευνών, οι οποίες επιτρέπεται ή όχι να χρησιμοποιούν ως «ερευνητικό υλικό» το ανθρώπινο έμβρυο (αν πρόκειται δηλαδή για βασική έρευνα ή για έρευνα που αποσκοπεί στη θεραπεία του συγκεκριμένου εμβρύου) και στο χρόνο κατά τον οποίο επιτρέπεται η διενέργεια αυτών των πειραμάτων. Στην ίδια προβληματική ανήκει και το ερώτημα, αν επιτρέπεται η δημιουργία εμβρύων αποκλειστικά για πειραματικούς-ερευνητικούς σκοπούς.
- ✓ Να «παραχωρηθούν» σε στείρο ζεύγος, το οποίο υποβάλλεται σε θεραπεία με σκοπό να κυοφορηθούν από τη σύζυγο.

3. **Η περίπτωση της φέρουσας μητέρας:** Πρόκειται για μια σπάνια περίπτωση, στην οποία η γυναίκα αδυνατεί να κυοφορήσει για ιατρικούς λόγους, ή δεν έχει μήτρα. Είναι βιολογικά εφικτό τα ωάρια της να γονιμοποιηθούν στο εργαστήριο με το σπέρμα του συζύγου της και τα έμβρυα να μεταφερθούν στη μήτρα μιας άλλης γυναίκας, η οποία κυοφορεί και γεννά, χωρίς να έχει καμιά γενετική συγγένεια με το τέκνο. Μετά τον τοκετό, η «παρένθετη» αυτή μητέρα παραδίδει το παιδί στους γενετικούς του γονείς.

Παρά το γεγονός, όμως, ότι η φέρουσα μητέρα δεν είναι γενετικά η μητέρα του παιδιού, ο σύνδεσμός της μαζί του κατά τη διάρκεια της εγκυμοσύνης δεν αποκλείει την εμφάνιση επιπλοκών π.χ. την άρνηση της γυναίκας να παραδώσει το παιδί για υιοθεσία στους γενετικούς του γονείς ή την άρνηση και των δύο πλευρών να ασχοληθούν με την ανατροφή του παιδιού λόγω κάποιας ανωμαλίας, η οποία συνέβη στο διάστημα της ενδομήτριου ζωής. Εκτός αυτών ενδέχεται να υπάρξουν πραγματικά δυσμενείς συνθήκες π.χ. θάνατος ή διαζύγιο, οι οποίες δεν

θα επιτρέπουν την εκπλήρωση των όρων της σχετικής συμφωνίας από μέρους των «φυσικών» γονέων.

4. **Η περίπτωση της Υποκατάστατης Μητέρας:** Στην περίπτωση αυτή το σπέρμα του συζύγου γονιμοποιεί, συνήθως με σπερματέγχυση αλλά και με εξωσωματική γονιμοποίηση, μια Τρίτη γυναίκα, η οποία συμφωνεί να κυοφορήσει το παιδί και να το παραδώσει μετά τον τοκετό στον άνδρα και την γυναίκα του, η οποία έχει το πρόβλημα στειρότητας. Στην περίπτωση αυτή το παιδί έχει ως φυσικούς γονείς το σύζυγο της στείρας γυναίκας και την τρίτη γυναίκα, από την οποία προέρχονται τα ωάρια και η οποία το κυοφόρησε.

5. **Δωρεά ωαρίων:** Η δωρεά ωαρίων είναι μια παραλλαγή της εξωσωματικής γονιμοποίησης, η οποία εφαρμόζεται σε περιπτώσεις όπου η γυναίκα δεν παράγει ωάρια, ή παράγει ωάρια που δεν είναι γονιμοποιήσιμα. Τότε, είναι δυνατόν να χρησιμοποιηθούν τα ωάρια μιας άλλης γυναίκας: αυτά καλλιεργούνται και γονιμοποιούνται με το σπέρμα του συζύγου της λήπτριας, τα έμβρυα που προκύπτουν μεταφέρονται στη μήτρα της λήπτριας και αυτή κυοφορεί κανονικά. Η μέθοδος αυτή προκαλεί σοβαρούς ηθικούς και νομικούς προβληματισμούς, ιδίως όσον αφορά στην πληρωμή ή την ανωνυμία των δοτριών, καθώς επίσης και την εφαρμογή της μεθόδου σε γυναίκες μεγαλύτερης ηλικίας.

ΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΑΠΟΚΤΗΣΗΣ ΦΥΣΙΚΩΝ ΑΠΟΓΟΝΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΝΝΟΜΗ ΤΑΞΗ

Α. Συνταγματική θεμελίωση

Τα τελευταία χρόνια παρουσιάστηκε η τάση ενσωματώσεως στις υπάρχουσες έννομες τάξεις ενός δικαιώματος απόκτησης φυσικών απογόνων. Σκοπός της ενσωματώσεως του δικαιώματος αυτού δεν ήταν άλλος από την ανάγκη να καθορισθούν τα όρια, εντός των οποίων επιτρέπεται η προσφυγή στις νέες επιστημονικές τεχνικές, ούτως ώστε να αποφευχθεί η εφαρμογή των μεθόδων αυτών για άλλους λόγους πλην της θεραπείας της στειρότητας και ταυτόχρονα να παρασχεθεί αποτελεσματική προστασία στα κατ' εξοχήν ευάλωτα μέλη της κοινωνίας: τα παιδιά.¹

Στην ελληνική έννομη τάξη, κατά την μάλλον κρατούσα (και υιοθετηθείσα από την Εισηγητική έκθεση του ν. 3089/2002 για την ιατρικά υποβοηθούμενη αναπαραγωγή) άποψη το δικαίωμα απόκτησης απογόνων αποτελεί μια ειδικότερη έκφανση του δικαιώματος της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας, που προστατεύεται στο άρθρο 5 παρ. 1 του Συντάγματος. Το γενικό αυτό δικαίωμα κατοχυρώνει τη δυνατότητα αυτοκαθορισμού και αυτοδιάθεσης του ατόμου μέσα από την ελευθερία του να προγραμματίζει και να διαμορφώνει τη ζωή του σύμφωνα με τις φυσικές και ψυχοπνευματικές δυνατότητές του και τις αντιλήψεις του, και δεν υπάρχει αμφιβολία ότι το άτομο αναπτύσσει και ολοκληρώνει την προσωπικότητά του με την παραπάνω έννοια μέσα από την απόκτηση φυσικών απογόνων. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η ύπαρξη παιδιών παίζει σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της ζωής ενός ανθρώπου, προκαλεί επανεκτιμήσεις των αξιών και επαναπροσδιορισμό των βασικών στοιχείων της ταυτότητάς του.²

Αντίθετα σύμφωνα με τον Τ. Βιδάλη το δικαίωμα στην αναπαραγωγή θεμελιώνεται στη διάταξη 9 παρ. 1β του Συντάγματος , με την οποία κατοχυρώνεται το δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή: «Πράγματι , στην ιδιωτική

¹ Βλ. ΚΡΙΑΡΗ-ΚΑΤΡΑΝΗ Ι., Βιοϊατρικές εξελίξεις και Συνταγματικό Δίκαιο-Συνταγματικά θέματα σχετικά με τις μεθόδους υποβοηθούμενης αναπαραγωγής και τις εφαρμογές της γενετικής, Σάκκουλας, Θεσ/νίκη, 1994, σελ.48,

² Βλ Εισηγητική έκθεση ν. 3089/2002 για την ιατρικά υποβοηθούμενη αναπαραγωγή, ΚΡΙΑΡΗ-ΚΑΤΡΑΝΗ Ι., Βιοϊατρικές εξελίξεις και Συνταγματικό Δίκαιο-Συνταγματικά θέματα σχετικά με τις μεθόδους υποβοηθούμενης αναπαραγωγής και τις εφαρμογές της γενετικής, Σάκκουλας, Θεσ/νίκη, 1994, σελ.65επ, Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., Τεχνητή γονιμοποίηση και Οικογενειακό Δίκαιο-Ο νέος ν.3089/2002 για την ιατρικώς υποβοηθούμενη αναπαραγωγή, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσ/νίκη 2003, σελ7-8, Μαρίνος Α.Ν., Γενετική Μηχανική και Δίκαιο, ΕλλΔνη 1998, σελ. 1231επ.

ζωή του προσώπου πρέπει να θεωρείται ότι ανήκει κατ' εξοχήν ο έλεγχος της βιολογικής ισορροπίας του οργανισμού και των σωματικών λειτουργιών. Ο έλεγχος αυτός βρίσκεται στον πυρήνα της ιδιωτικότητας, αφού αφορά αποκλειστικά την κατάσταση του «εαυτού» σε απομόνωση από το κοινωνικό περιβάλλον του. Στο μέτρο λοιπόν που η επιλογή της τεκνοποιίας τείνει εξ ορισμού να μεταβάλλει την βιολογική ισορροπία του οργανισμού, ανήκει στη σφαίρα της ιδιωτικότητας του προσώπου και δεν πρέπει να συγχέεται με τις άλλες δραστηριότητές του κοινωνικής υφής»³

Τέλος ο Α. Μανιτάκης υποστηρίζει ότι το δικαίωμα στην αναπαραγωγή συνταγματικά πηγάζει από την προσωπική ελευθερία, «αφού δεν αποτελεί εκδήλωση της προσωπικότητας του ατόμου και άρα εκδήλωση κάποιας προσωπικής ιδιότητας ή σχέσης που ζητά αναγνώριση και σεβασμό από τους άλλους και την κοινωνία, αλλά έκφραση πρωταρχική της φυσικής του ελευθερίας (άρθρο 5 παρ. 3 του Συντάγματος) να υπάρχει, να κινείται και να αναπαράγεται ως άτομο και φυσικό πρόσωπο, ως βιολογική και ηθική μονάδα, που ορίζει χωρίς αδικαιολόγητους εξωτερικούς καταναγκασμούς τον εαυτό του και το σώμα του»⁴

B. Περιεχόμενο του δικαιώματος

Ως δικαίωμα αποκτήσεως φυσικών απογόνων (ή αναπαραγωγής) εννοείται το δικαίωμα του ατόμου να αποφασίσει, εάν και πότε θα αποκτήσει απογόνους.

Πρέπει στο σημείο αυτό να τονίσουμε ότι, μολονότι ο συνταγματικός νομοθέτης του 1975 δεν είχε υπόψη του τις προόδους της βιοτεχνολογίας, είναι απόλυτα παραδεκτή η ερμηνευτική άποψη ότι με το άρθρο 5 παρ. 1 του Συντάγματος προστατεύεται το δικαίωμα όχι μόνο στη φυσική, αλλά και στην τεχνητή αναπαραγωγή, δηλαδή και η δυνατότητα να αποκτήσει κανείς απογόνους χωρίς σεξουαλική επαφή.⁵

Ως προς τη φυσική αναπαραγωγή δεν υπάρχει αμφισβήτηση ότι το δικαίωμα αυτό υφίσταται ανεξαρτήτως της προσωπικής κατάστασης του ατόμου. Ως προς το δικαίωμα αναπαραγωγής, όμως, μέσω προσφυγής στις νέες τεχνικές υφίστατο έντονος προβληματισμός, εάν επιτρέπεται γενικά ή μόνο υπό προϋποθέσεις, σχετικά με τη νομική ή φυσική κατάσταση του

³ Τ. Βιδάλης, Ζωή χωρίς πρόσωπο, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1999, σελ 93

⁴ Βλ. Η νομοθετική απαγόρευση της κλωνοποίησης και το δικαίωμα στην αναπαραγωγή, Εισήγηση Αντ Μανιτάκη στην επιστημονική εκδήλωση Ε.Ν.Β.Ε. με θέμα: Τεχνητή γονιμοποίηση και γενετική τεχνολογία: η ηθικονομική διάσταση, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα- Θεσ/νίκη 2003, σελ. 62

⁵ Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., Τεχνητή γονιμοποίηση και Οικογενειακό Δίκαιο-Ο νέος ν.3089/2002 για την ιατρικώς υποβοηθούμενη αναπαραγωγή, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσ/νίκη 2003, σελ 8-9

ατόμου ή σχετικά με τα κίνητρα της προσφυγής στις μεθόδους αυτές. Στο σημείο αυτό παρενέβη ρυθμιστικά ο έλληνας νομοθέτης με τον ν. 3089/2002 για την ιατρικά υποβοηθούμενη αναπαραγωγή. Τους σχετικούς προβληματισμούς αλλά και τη λύση που υιοθέτησε ο έλληνας νομοθέτης στα ζητήματα που ανέκυψαν στα πλαίσια των νέων μεθόδων ιατρικώς υποβοηθούμενης αναπαραγωγής θα εξετάσουμε στη συνέχεια.

Γ. Οριοθέτηση του δικαιώματος (Σ.5παρ1)

Το δικαίωμα απόκτησης φυσικών απογόνων θεμελιωμένο στο άρθρο 5 παρ. 1 του Συντάγματος υπόκειται και στην τριπλή οριοθέτηση που προβλέπει η συγκεκριμένη διάταξη, δηλαδή, η άσκησή του δεν θα πρέπει να προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων και δεν πρέπει να παραβιάζει το Σύνταγμα (και τους σύμφωνα με αυτούς νόμους) και τα χρηστά ήθη. Συνεπώς κρατικές παρεμβάσεις, οι οποίες θα περιόριζαν το δικαίωμα αυτό χωρίς επίκληση ενός εκ των τριών προαναφερθέντων λόγων αποτελούν συνταγματικά ανεπίτρεπτη προσβολή του εν λόγω δικαιώματος. Αντιθέτως περιορισμοί του δικαιώματος αυτού που στηρίζονται σε έναν από τους προαναφερθέντες λόγους είναι συνταγματικώς επιτρεπτοί.

Το δικαίωμα απόκτησης φυσικών απογόνων, λοιπόν, οριοθετείται. Έτσι σύμφωνα με το νέο άρθρο 1455 Α.Κ.: «η ιατρική υποβοήθηση στην ανθρώπινη αναπαραγωγή επιτρέπεται μόνο για να αντιμετωπίζεται η αδυναμία απόκτησης τέκνων με φυσικό τρόπο ή για να αποφεύγεται η μετάδοση στο τέκνο σοβαρής ασθένειας. Η υποβοήθηση αυτή επιτρέπεται μέχρι την ηλικία φυσικής ικανότητας αναπαραγωγής του υποβοηθούμενου προσώπου.»

Ο πρώτος από τους «περιορισμούς» του εν λόγω δικαιώματος είναι η ιατρική αναγκαιότητα. Η προϋπόθεση της ιατρικής αναγκαιότητας επιβλήθηκε από το νομοθέτη για να κάμψει τις αντιρρήσεις όσων θεωρούσαν τη μη ιατρικά αναγκαία τεχνητή γονιμοποίηση ως αντίθετη με τα «χρηστά ήθη», χωρίς να είναι αβάσιμη η γνώμη των υπολοίπων που δεν βλέπουν σ' αυτό, κατά κανόνα τουλάχιστον, αντίθεση με τις επικρατούσες κοινωνικές αντιλήψεις για την ηθική.⁶

Τέλος ο δεύτερος από τους «περιορισμούς» έχει να κάνει με την ηλικία των ατόμων που προσφεύγουν στις μεθόδους ιατρικώς υποβοηθούμενης αναπαραγωγής. Συγκεκριμένα προβλέπεται (όπως προαναφέραμε) ότι η

⁶ Βλ. Τ. Βιδάλη, Ζωή χωρίς πρόσωπο, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1999, σελ 90,91, Κουνουγέρι-Μανωλεδάκη, το δίκαιο ως εργαλείο κοινωνικού ελέγχου της υποβοηθούμενης αναπαραγωγής, στο περιοδικό «Ινδικτος», Αφιέρωμα στη «Βιοτεχνολογία και Βιοηθική», 14(2001), σελ 151επ.

τεχνητή γονιμοποίηση επιτρέπεται μόνο μέχρι την ηλικία της φυσικής ικανότητας αναπαραγωγής του υποβοηθούμενου προσώπου. Από την άποψη των οριοθετήσεων του άρθρου 5 παρ. 1 του Συντάγματος, πρόκειται για έναν «περιορισμό» που συνδέεται με «τα δικαιώματα των άλλων», και εδώ του παιδιού που θα γεννηθεί, αφού είναι προφανές ότι στο παιδί δεν συμφέρει να έχει ηλικιωμένους γονείς που, αντί να του προσφέρουν, θα χρειάζονται οι ίδιοι βοήθεια.⁷

Φορείς του δικαιώματος

Ως προς τη φυσική αναπαραγωγή δεν τίθεται θέμα, ως προς την υποβοηθούμενη αναπαραγωγή όμως υφίσταται έντονος προβληματισμός σχετικά με τη νομική ή φυσική κατάσταση του ατόμου που δικαιούται να προσφύγει στις σύγχρονες μεθόδους ιατρικώς υποβοηθούμενης αναπαραγωγής.

Σύμφωνα με το άρθρο 1456 παρ 1β του Α.Κ.: «Αν η υποβοήθηση αφορά άγαμη γυναίκα, η συναίνεση αυτής και, εφόσον συντρέχει περίπτωση ελεύθερης ένωσης, του άνδρα με τον οποίο συζεί παρέχεται με συμβολαιογραφικό έγγραφο»

Από τη ρύθμιση της διάταξης αυτής προκύπτει ότι στην υποβοηθούμενη αναπαραγωγή μπορούν να προσφεύγουν όχι μόνο έγγαμα ζευγάρια, αλλά και σύντροφοι που συζούν μόνιμα σε ελεύθερη ένωση, καθώς και άγαμες μοναχικές γυναίκες. Η αποδοχή αυτή συναρτάται με τη συνειδητοποίηση του πολλαπλασιασμού και στην ελληνική κοινωνία των πιο πάνω εναλλακτικών «οικογενειακών σχημάτων».⁸

⁷ Για τον προβληματισμό αν δικαιολογείται να περιορίζουμε το φορέα του δικαιώματος στην ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας προβάλλοντας το συμφέρον ή το δικαίωμα κάποιου ανύπαρκτου ακόμη φορέα συμφερόντων και δικαιωμάτων (ως μέρους του γενικότερου ζητήματος των «μελλοντικών γενεών») βλ. Τ. Βιδάλη, Ζωή χωρίς πρόσωπο, εκδ. Αντ. Ν. Σάκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1999, σελ 101 επ.

⁸ Ως προς την ειδικότερη προβληματική σχετικά με τους φορείς του δικαιώματος αναπαραγωγής βλ. ΚΡΙΑΡΗ-ΚΑΤΡΑΝΗ Ι., Βιοϊατρικές εξελίξεις και Συνταγματικό Δίκαιο-Συνταγματικά θέματα σχετικά με τις μεθόδους υποβοηθούμενης αναπαραγωγής και τις εφαρμογές της γενετικής, Σάκουλας, Θεσ/νίκη, 1994, σελ.76επ.

ΕΙΔΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΣΥΝΔΕΟΜΕΝΑ ΜΕ ΤΙΣ ΜΕΘΟΔΟΥΣ ΥΠΟΒΟΗΘΟΥΜΕΝΗΣ ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗΣ

I. Ομολογη γονιμοποίηση

Ως προς την ομολογη γονιμοποίηση δε φαίνεται να υπάρχουν συνταγματικής φύσεως προβλήματα . Ενδιαφέρον από νομικής άποψης παρουσιάζει στο σημείο αυτό , η εξέταση δύο προβλημάτων :

1. Η δυνατότητα γονιμοποίησης της συζύγου με σπέρμα αποθανόντος συζύγου .
- 2 . Η δυνατότητα κυοφορίας εμβρύου , το οποίο είχε συλληφθεί με ωάριο της συζύγου και σπέρμα το αποθανόντος συζύγου.

Συνταγματική Προβληματική⁹:

α. Γονιμοποίηση « post mortem », γονιμοποίηση με σπέρμα αποθανόντος συζύγου

Η γονιμοποίηση post mortem αφορά την επιδίωξη τεκνοποιίας με τη χρησιμοποίηση γαμετών που προέρχονται από πρόσωπο το οποίο έχει πεθάνει χωρίς να είχε εκφράσει σχετική βούληση. Η συνταγματική προβληματική αναφέρεται στη δυνατότητα ασκήσεως θεμελιώδους δικαιώματος μετά το θάνατο του φορέως του.

Στο θέμα αυτό η απάντηση δε μπορεί παρά να είναι αρνητική : Φορείς των θεμελιωδών δικαιωμάτων εν γένει είναι μόνο οι ζωντανοί άνθρωποι . Το ίδιο συμβαίνει και με το δικαίωμα της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας – και με όσα δικαιώματα συνάγονται από αυτό – το οποίο δεν προστατεύει τον άνθρωπο μετά το θάνατό του . Το δικαίωμα του ατόμου να αποκτήσει παιδιά είναι απολύτως προσωπικό και δεν είναι δυνατόν να ασκείται μετά θάνατον . Αυτό συνάγεται όχι μόνον από τη συνταγματική θεωρία περί των φορέων των δικαιωμάτων αλλά και από την τελεολογική ερμηνεία του δικαιώματος . Πράγματι , το δικαίωμα να αποκτήσει κανείς παιδιά συνδέεται αναπόσπαστα και με το δικαίωμα (και την υποχρέωση) της αναλήψεως των σχετικών ευθυνών . Θα αποτελούσε ρήγμα στη νομική

⁹ Βλ ΚΡΙΑΡΗ-ΚΑΤΡΑΝΗ Ι., Βιοϊατρικές εξελίξεις και Συνταγματικό Δίκαιο-Συνταγματικά θέματα σχετικά με τις μεθόδους υποβοηθούμενης αναπαραγωγής και τις εφαρμογές της γενετικής, Σάκκουλας, Θεσ/νίκη, 1994, σελ.92επ

συστηματική , αν το δικαίωμα αναπαραγωγής επιτρεπόταν να ασκηθεί εν ονόματι του εκλιπόντος , υπό όρους δηλαδή διαφόρους εκείνων που ισχύουν για τη συναφή προς τη γέννηση δικαιώματα των γονέων .

β. Κυοφορία εμβρύου από τη σύζυγο , μετά το θάνατο του συζύγου

Η διαφορά από την προηγούμενη περίπτωση έγκειται στο ότι το παιδί έχει ήδη συλληφθεί. Από πλευράς συνταγματικής , το θέμα εμφανίζει τρεις όψεις: καταρχήν πρόκειται για τη δυνατότητα αναπαραγωγής του τεθνεώτος συζύγου . Στη συνέχεια πρόκειται για το δικαίωμα αναπαραγωγής της συζύγου . Τέλος πρόκειται για τη φύση και την προστασία του εμβρύου in-vitro .

Ως προς τον τεθνεώτα σύζυγο , νομίζουμε ότι ισχύει η ανωτέρω αναφερθείσα προβληματική : το δικαίωμα αναπαραγωγής δεν είναι δυνατόν να ασκείται παρά μόνον από ζωντανούς . Συνεπώς στη συγκεκριμένη περίπτωση δε μπορεί να λαμβάνεται υπόψη η εκπεφρασθείσα βούληση του νεκρού πλέον συζύγου .

Ως προς τη σύζυγο , πάντως διερωτώμεθα μήπως τελικώς είναι σύμφωνο με την αρχή της αυτονομίας και αυτοδιαθέσεως η παραχώρηση σε αυτήν του εμβρύου για κυοφορία : η εδώ εμφανιζόμενη περίπτωση έχει πολλές ομοιότητες με την περίπτωση της χηρείας κατά την έναρξη της κηύσεως . Η περίπτωση αυτή δε μπορεί να παραλληλισθεί με την περίπτωση της γονιμοποίησης μόνης άγαμης γυναίκας με σπέρμα ανώνυμου δότη , διότι όλα τα πραγματικά περιστατικά είναι διαφορετικά . Υπάρχει ήδη έμβρυο , του οποίου ο εκλιπών σύζυγος της γυναίκας. Πως μπορεί να θεωρηθεί ότι είναι προς το συμφέρον του παιδιού να δοθεί σε ένα τελείως ξένο ζεύγος για κυοφορία και όχι στη φυσική του μητέρα , έστω και αν ο πατέρας του δε ζει ;

Η ακραία συνέπεια ως προς την τήρηση της αρχής της εξυπηρετήσεως των συμφερόντων του παιδιού , νομίζουμε ότι οδηγεί σε μη ανεκτά αποτελέσματα : οι δύο ξένοι γονείς είναι επωφελέστεροι από τη φυσική μητέρα ;

Η ρύθμιση του ν. 3089/2002 για την ιατρικά υποβοηθούμενη αναπαραγωγή:

Στο νόμο 3089/2002 θεωρήθηκε προτιμότερο να επιτραπεί καταρχήν η μεταθανάτια γονιμοποίηση (με τον όρο αυτό νοείται τόσο η κατά κυριολεξία μεταθανάτια γονιμοποίηση, δηλαδή χη χρησιμοποίηση του –

προφανώς κρυοσυντηρημένου- σπέρματος του άνδρα είτε για σπερματέγχυση στη γυναίκα που επιζεί είτε για εξωσωματική γονιμοποίηση με ωάριό της και μεταφορά στη συνέχεια του γονιμοποιημένου ωαρίου στη γυναικεία μήτρα, όσο και η μεταθανάτια εμφύτευση γονιμοποιημένου ωαρίου, το οποίο γονιμοποιήθηκε εξωσωματικά πριν από το θάνατο του άνδρα) αλλά να τεθούν γι' αυτήν αυστηρές προϋποθέσεις.¹⁰

Έτσι σύμφωνα με το νέο άρθρο 1457 Α.Κ. η μεταθανάτια γονιμοποίηση επιτρέπεται με δικαστική άδεια μόνο εφόσον συντρέχουν σωρευτικά οι εξής προϋποθέσεις:

α. Ο σύζυγος ή μόνιμος σύντροφος της γυναίκας να έπασχε από ασθένεια που συνδέεται με πιθανό κίνδυνο στειρότητας ή να υπήρχε κίνδυνος θανάτου του.

β. Ο σύζυγος ή μόνιμος σύντροφος της γυναίκας να είχε συναινέσει με συμβολαιογραφικό έγγραφο και στη μεταθανάτια τεχνητή γονιμοποίηση.

Η δε μεταθανάτια γονιμοποίηση πρέπει να διενεργείται μετά την πάροδο 6 μηνών και πριν από τη συμπλήρωση διετίας από το θάνατο του άνδρα.

II . Ετερόλογη γονιμοποίηση

Η ετερόλογη γονιμοποίηση θεωρείται σήμερα ότι δεν εμφανίζει συνταγματικά προβλήματα.

α. Η επιλογή ορισμένου σπέρματος

Πρόβλημα , πάντως είναι δυνατόν να υφίσταται ως προς τη δυνατότητα επιλογής του σπέρματος του δότη , ένα δηλαδή η επιλογή γίνεται με βάση ορισμένες ιδιότητες. . Η είδηση σχετικά με τη δημιουργία Τραπεζών σπέρματος στις Η.Π.Α. ,στις οποίες διατίθεται σπέρμα κατόχων βραβείων Νόμπελ ή ατόμων με ειδικά υψηλό δείκτη ευφυΐας προκάλεσε έντονη ανησυχία στον ευρωπαϊκό χώρο και συζητήσεις ως προς την πιθανότητα επανεμφανίσεως ενός νέου κινήματος θετικής ευγονικής.

¹⁰ Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., Τεχνητή γονιμοποίηση και Οικογενειακό Δίκαιο-Ο νέος ν.3089/2002 για την ιατρικώς υποβοηθούμενη αναπαραγωγή, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θες/νίκη 2003, σελ 26επ.

Η επιλογή σπέρματος με συγκεκριμένα στοιχεία αντίκειται στο συνταγματικά προστατευόμενο περιεχόμενο του δικαιώματος της αναπαραγωγής : Σκοπός του δικαιώματος αυτού είναι να αποκτήσει κανείς παιδιά και σε περίπτωση ατεκνίας να τα αποκτήσει μέσω των νέων τεχνικών. Σε καμία περίπτωση δε μπορεί να θεωρηθεί ότι ανήκει στο περιεχόμενο του δικαιώματος η απόκτηση συγκεκριμένου τύπου παιδιών . Μια διαφορετική ερμηνεία δε θα ήταν σύμφωνη με το προστατευόμενο από το άρθρο αγαθό , την ανάπτυξη της προσωπικότητας του ανθρώπου , η οποία αποτελεί συγκεκριμενοποίηση της αρχής της ανθρώπινης αξιοπρέπειας.

Επιπλέον η επιλογή σπέρματος με συγκεκριμένα στοιχεία είναι αντίθετη και στα χρηστά ήθη. Η αντίθεση συνίσταται στη διαφοροποίηση που μια τέτοια πρακτική εμμέσως υποβάλλει, της αξιοπρέπειας του ανθρώπου.

β. Ανωνυμία του τρίτου δότη του γεννητικού υλικού και το δικαίωμα γνώσεως των φυσικών γονέων

Είναι γεγονός ότι η καταγωγή αποτελεί ουσιώδες στοιχείο για την ανάπτυξη της προσωπικότητας του ατόμου. Και αυτό γιατί η γνώση της καταγωγής διαδραματίζει αναμφισβήτητο ρόλο στη διαδικασία κοινωνικοποίησης του παιδιού. Μέσω αυτής ορίζονται οι δεσμοί οικειότητας με τον κύκλο των συγγενών. Έτσι συγκροτείται η προσωπικότητά του όχι ως αφηρημένη ποιότητα αλλά συγκεκριμένη σχέση με ένα προγονικό παρελθόν πρόσφατο και απώτερο. Επιπλέον η αποκάλυψη της καταγωγής κάποιου, οποτεδήποτε και αν συμβεί, δεν αποκλείεται να τον οδηγήσει σε καίριες αποφάσεις διαφοροποίησης του τρόπου ζωής του. Συνεπώς το συμφέρον για τη γνώση της καταγωγής μπορεί να αναχθεί στο Σύνταγμα. Να θεωρηθεί, δηλαδή, ειδική έκφανση του δικαιώματος ανάπτυξης της προσωπικότητας της διάταξης του άρθρου 5 παρ 1 του Συντάγματος, ως ένα ιδιαίτερο «δικαίωμα στη γνώση της καταγωγής»: καθένας έχει το δικαίωμα να γνωρίσει αλλά και να μην γνωρίσει τη βιολογική του προέλευση, ώστε να διαμορφώσει μια πλήρη εικόνα για την συγκεκριμένη ταυτότητά του και βάσει αυτής να ορίσει την προσωπική του αυτονομία.¹¹

Το δικαίωμα, όμως, γνώσης των φυσικών γονέων υπόκειται στην τριπλή οριοθέτηση του Σ 5 παρ. 1, η άσκησή του δηλαδή δεν θα πρέπει να αντίκειται στο Σύνταγμα, στα δικαιώματα των άλλων και στα χρηστά ήθη. Ως

¹¹ Βλ. Τ. Βιδάλης, Ζωή χωρίς πρόσωπο, 1999, σελ.145-146

δικαιώματα των άλλων θεωρούνται στη συγκεκριμένη περίπτωση προεχόντως τα δικαιώματα προστασίας της ιδιωτικής ζωής των γονέων και του δότη/ της δότριας των γαμετών

Ιδιαίτερος ως προς τον δότη παρατηρούμε ότι η γνωστοποίηση της ταυτότητάς του στο παιδί αντιστρατεύεται την ίδια τη λογική της ετερόλογης γονιμοποίησης: ο δότης υποβοηθά το ζεύγος να αποκτήσει παιδιά, δεν επιδιώκει να αποκτήσει ο ίδιος παιδιά αναλαμβάνοντας και τη σχετική ευθύνη. Δεν αποτελεί προσβολή της ιδιωτικής ζωής του δότη αν μετά από 20 χρόνια μετά τη δωρεά του γεννητικού υλικού εμφανισθεί ένα παιδί και ζητήσει τη δημιουργία σχέσεων; Η ιδιωτική και οικογενειακή ζωή του δότη (αν έχει αποκτήσει δική του οικογένεια) δεν θα υποστεί κραδασμούς;¹²

Υπό το πρίσμα των σκέψεων αυτών ο κοινός νομοθέτης θέσπισε στο άρθρο 1460 Α.Κ. την ανωνυμία του τρίτου δότη του γεννητικού υλικού προβλέποντας τη δυνατότητα άρσης της ανωνυμίας μόνο υπέρ του τέκνου και εφόσον κάτι τέτοιο επιβάλλεται για λόγους υγείας του.

III. Εξωσωματική γονιμοποίηση

Ως προς το συνταγματικώς επιτρεπτό της μεθόδου αυτής δεν υφίσταται πλέον αμφισβήτηση. Ο δε ν. 3089/2002 δέχεται και την απλή εξωσωματική γονιμοποίηση. Ιδιαίτερης σημασίας όμως είναι τα εξής θέματα: 1) η δυνατότητα επιλογής του φύλου του παιδιού και 2) η τύχη του πλεονάζοντος γενετικού υλικού.

α. Η δυνατότητα επιλογής του φύλου του παιδιού (συνταγματικώς επιτρεπτό, ρύθμιση ν. 3089/2002)

Η επιλογή φύλου, όταν αυτή δεν εξυπηρετεί σοβαρό λόγο υγείας, αποτελεί απαράδεκτο ετεροκαθορισμό, ο οποίος θα επηρεάσει τη ζωή του μελλοντικού παιδιού σε χρόνο που δεν μπορεί να ερωτηθεί το ίδιο και έρχεται σε αντίθεση με την αρχή της ανθρώπινης αξίας.¹³

Πέραν της αντιθέσεως προς την αρχή της ανθρώπινης αξίας, η δυνατότητα επιλογής φύλου άπτεται και θεμάτων ισότητας, εφόσον μόνο

¹² Βλ ΚΡΙΑΡΗ-ΚΑΤΡΑΝΗ Ι., Βιοϊατρικές εξελίξεις και Συνταγματικό Δίκαιο-Συνταγματικά θέματα σχετικά με τις μεθόδους υποβοηθούμενης αναπαραγωγής και τις εφαρμογές της γενετικής, Σάκκουλας, Θεσ/νίκη, 1994, σελ.145επ

¹³ βλ ΚΡΙΑΡΗ-ΚΑΤΡΑΝΗ Ι., Βιοϊατρικές εξελίξεις και Συνταγματικό Δίκαιο-Συνταγματικά θέματα σχετικά με τις μεθόδους υποβοηθούμενης αναπαραγωγής και τις εφαρμογές της γενετικής, Σάκκουλας, Θεσ/νίκη, 1994, σελ.106επ

εκείνοι που χρησιμοποιούν τεχνητή γονιμοποίηση, είναι σε θέση να επωφεληθούν αυτού του προνομίου.

Παρατηρείται ακόμα, ότι η επιλογή του φύλου ενισχύει τη διακρίνουσα μεταχείριση των φύλων.¹⁴ Πρέπει να αναφέρουμε στο σημείο αυτό ότι για κάποιους λόγους σε κάποιες χώρες προβληματική εμφανίζεται ακόμα και η απλή διάγνωση του φύλου, το επιτρεπτό της οποίας κανείς δεν αμφισβητεί στο δυτικό τουλάχιστον κόσμο. Έτσι στο ινδικό κρατίδιο Naharasta της Βομβάης η διάγνωση του φύλου απαγορεύτηκε νομοθετικά, επειδή οδηγούσε σε μαζική εξόντωση των εμβρύων θηλυκού γένους.¹⁵

Για τους προαναφερθέντες λόγους η δεύτερη παράγραφος του άρθρου 1455 Α.Κ. ορίζει ότι η επιλογή φύλου του τέκνου δεν είναι επιτρεπτή, εκτός αν πρόκειται να αποφευχθεί σοβαρή κληρονομική νόσος που συνδέεται με το φύλο.¹⁶ Τέτοια ασθένεια είναι, για παράδειγμα η μυοπάθεια Duchene που μεταβιβάζεται από τη μητέρα-φορέα στους μισούς γιους της και προκαλεί στο παιδί μυϊκή ατροφία από την ηλικία των δύο ετών, η οποία εξελίσσεται σε παράλυση γύρω στα είκοσι.

β. Η τύχη των υπεράριθμων εμβρύων

Μιλώντας για υπεράριθμα έμβρυα εννοούμε τα γονιμοποιημένα ωάρια τα οποία «περισσεύουν» κατά τη διαδικασία της εξωσωματικής γονιμοποίησης.

Α. Ως προς τη δυνατότητα καταστροφής των εμβρύων αυτών πρέπει να παρατηρήσουμε τα εξής: Κατά την κρατούσα άποψη τα γονιμοποιημένα ωάρια δεν είναι φορείς ανθρώπινης ζωής, δεδομένου ότι η εξατομικευμένη ανθρώπινη ζωή δημιουργείται μετά τις 14 μέρες από τη γονιμοποίηση, οπότε αρχίζει και αναπτύσσεται η νωτιαία χορδή, που είναι ο πρόδρομος του νευρικού συστήματος,¹⁷ και εφόσον δεν είναι φορείς ζωής δεν προστατεύονται συνταγματικά από το άρθρο 5 παρ.2Σ.¹⁸ Επομένως τυχόν

¹⁴ Παπαζήση, Το ανθρώπινο γονίδιο στη νομοθεσία, Επιστ.Επετ. Δ.Σ.Θ. 21, 2000, σελ. 237

¹⁵ βλ. Κατρούγκαλος Γ., Το δικαίωμα στη ζωή και το θάνατο, εκδ. Αντ. Ν. Σάκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1993, σελ.118

¹⁶ Στο ίδιο πνεύμα κινείται και η Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα και τη Βιοϊατρική, η οποία στο άρθρο 14 ορίζει ότι : «Η χρήση των τεχνικών ιατρικώς υποβοηθούμενης τεκνοποίησης δεν είναι επιτρεπτή εφόσον αποσκοπεί στην προεπιλογή του φύλου του παιδιού, με εξαίρεση τις περιπτώσεις κατά τις οποίες πρέπει να αποφευχθεί σοβαρά κληρονομική νόσος που σχετίζεται με το φύλο»

¹⁷ Βλ. Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., Σπέρμα, ωάριο και γονιμοποιημένο ωάριο που βρίσκονται έξω από το ανθρώπινο σώμα-Η νομική τους φύση και μεταχείριση κατά το αστικό δίκαιο, Αρμ 53 (1999) σελ. 475επ., βέβαια έχουν προταθεί και άλλα σημεία ενάρξεως της ζωής όπως της εμφύτευσης, των πρώτων αυτοδύναμων κινήσεων του εμβρύου κλπ.

¹⁸ Κατ' άλλους κρίσιμο για τον εντοπισμό του χρονικού σημείου ενάρξεως της συνταγματικής προστασίας της ζωής δεν είναι το χρονικό σημείο ενάρξεως της ζωής κατά τις αρχές της ιατρικής επιστήμης αλλά το χρονικό σημείο ύπαρξης υποκειμένου/προσώπου και πρόσωπο κατ' αυτούς υφίσταται μόνο μετά τη γέννησή

καταστροφή τους μέχρι το παραπάνω χρονικό σημείο δεν αντίκειται στο συνταγματικά προστατευόμενο αγαθό της ζωής. Ας σημειώσουμε ότι η άποψη αυτή υιοθετήθηκε και από τον κοινό νομοθέτη, γεγονός που αποδεικνύεται από τη ρύθμιση του άρθρου 1459 Α.Κ.

Β. Ως προς τη δυνατότητα παραχώρησής τους σε άλλο στείρο ζευγάρι παρατηρητέα είναι τα εξής: Η παραχώρησή τους σε άλλο στείρο ζευγάρι αποτελεί τη μόνη δυνατότητα ανάπτυξης των πλεοναζόντων γονιμοποιημένων ωαρίων. Εφόσον η παραχώρηση αυτή γίνεται χωρίς αντάλλαγμα, η διαδικασία γέννησης ενός ανθρώπινου όντος δεν γίνεται αντικείμενο συναλλαγής. Συνεπώς η δωρεά των πλεοναζόντων γονιμοποιημένων ωαρίων δεν αντίκειται στα χρηστά ήθη ούτε στην αρχή του σεβασμού της ανθρώπινης αξιοπρέπειας. Βέβαια και στην περίπτωση αυτή εμφανίζεται το πρόβλημα της διπλής μητρότητας, όμως η περίπτωση αυτή εμφανίζει πολλά κοινά στοιχεία με την υιοθεσία.¹⁹

Γ. Ως προς τη δυνατότητα διεξαγωγής πειραμάτων σε αυτά πρέπει να τονίσουμε τα εξής: Δεδομένου ότι τα γονιμοποιημένα ωάρια μέχρι τη 14 μέρα από τη γονιμοποίησή τους δεν αποτελούν φορείς εξατομικευμένης ζωής, δεν υφίσταται ισότιμος από σκοπιά συνταγματικού δικαίου λόγος περιορισμού της επιστημονικής έρευνας (Σ 16 παρ. 1). Βέβαια αυτονόητη προϋπόθεση των πειραμάτων αυτών συνιστά η μη αντίθεσή του είδους και των αποτελεσμάτων τους στην καταστατική αρχή της έννομης τάξης μας, την αρχή της προστασίας της ανθρώπινης αξίας.

Ειδικότερα η Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα και τη Βιοϊατρική απαγορεύει ρητά τη δημιουργία εμβρύων για ερευνητικούς σκοπούς, επιτρέπει όμως την έρευνα σε ήδη δημιουργηθέντα έμβρυα στα πλαίσια προσπαθειών εξωσωματικής γονιμοποίησης υπό τον όρο εξασφάλισης της επαρκούς προστασίας τους (άρθρο 18)

του (βλ Κ.Χ. Χρυσόγονος, Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, 1998, σελ. 191. Ομοίως Τ. Βιδάλης, Ζωή χωρίς πρόσωπο, 1999, σελ.131. Ομοίως Ευαγ. Μάλλιος, Γενετικές εξετάσεις και δίκαιο, 2004, σελ.23επ).

¹⁹ βλ ΚΡΙΑΡΗ-ΚΑΤΡΑΝΗ Ι., Βιοϊατρικές εξελίξεις και Συνταγματικό Δίκαιο-Συνταγματικά θέματα σχετικά με τις μεθόδους υποβοηθούμενης αναπαραγωγής και τις εφαρμογές της γενετικής, Σάκκουλας, Θεσ/νίκη, 1994, σελ.153επ

IV. Φέρουσα μητέρα και υποκατάστατη μητέρα: Η συνταγματική προβληματική της παρένθετης μητρότητας και η ρύθμιση του ν 3089/2002

Από πλευράς συνταγματικού δικαίου η διαδικασία της φέρουσας μητέρας, τουλάχιστον στην περίπτωση που αναλαμβάνει την κυοφορία ενός εμβρύου για λόγους αλτρουισμού, δε φαίνεται να εμφανίζει προβλήματα: τα μέρη αποφασίζουν με ελεύθερη βούληση και δεν είναι δυνατόν να υποστηριχθεί ότι υπάρχει κάποια αντίθεση προς την αρχή της ανθρώπινης αξιοπρέπειας ή προς τα χρηστά ήθη. Από το γεγονός ότι μία γυναίκα αποφασίζει να βοηθήσει, με τις αναπαραγωγικές της δυνατότητες, ένα άλλο ζεύγος να αποκτήσει παιδί, δεν είναι δυνατόν να συναχθεί αντίθεση προς το Σύνταγμα.²⁰

Διαφορετικά έχουν όμως τα πράγματα όταν η ανάληψη της κυοφορίας από την φέρουσα μητέρα γίνεται με αμοιβή. Η πρακτική αυτή οδηγεί σε εμπορευματοποίηση της αναπαραγωγικής δυνατότητας της γυναίκας και οικονομική εκμετάλλευση της λειτουργίας της μητρότητας που είναι αντίθετη προς τα χρηστά ήθη και την ανθρώπινη αξιοπρέπεια. Η γυναίκα πλέον αντιμετωπίζεται ως αντικείμενο εντός του οποίου μεγαλώνει το παιδί και η διαδικασία γεννήσεως ενός παιδιού είναι αντικείμενο οικονομικών συμφωνιών, οι οποίες εκφράζουν τις οικονομικές δραστηριότητες των «συμβαλλομένων μερών».

Διαφορετική είναι η προβληματική της Υποκατάστατης μητέρας. Με το ενδεχόμενο της υποκατάστατης μητέρας ασχολούνται όλες οι σύγχρονες νομοθεσίες σχετικά με τα θέματα της αναπαραγωγής, ενώ υπάρχει ήδη ενδιαφέρουσα νομολογιακή εξέταση του θέματος, τόσο ως προς τα θέματα συνταγματικού όσο και ως προς τα θέματα οικογενειακού δικαίου.

Το βασικό πρόβλημα της περίπτωσης της υποκατάστατης μητέρας είναι βεβαίως, αφενός ότι το παιδί αντιμετωπίζεται ως πράγμα, το οποίο παραγγέλλεται και παραδίδεται, αφετέρου η φυσική του μητέρα καθίσταται, ακόμα και στην περίπτωση που έχει συμφωνήσει τους σχετικούς όρους, αντικείμενο φυσικής, συναισθηματικής και οικονομικής εκμεταλλεύσεως: τα ψυχικά προβλήματα, που ενδέχεται να προκύψουν από τη βίαιη απομάκρυνση

²⁰ βλ ΚΡΙΑΡΗ-ΚΑΤΡΑΝΗ Ι., Βιοϊατρικές εξελίξεις και Συνταγματικό Δίκαιο-Συνταγματικά θέματα σχετικά με τις μεθόδους υποβοηθούμενης αναπαραγωγής και τις εφαρμογές της γενετικής, Σάκκουλας, Θεσ/νίκη, 1994, σελ.117-118

ενός παιδιού μετά την κυοφορία , δεν είναι εύκολο να συνειδητοποιηθούν εκ των προτέρων, όπως δεν είναι εύκολο και να προβλεφθούν οι πιθανές αντιδράσεις των παιδιών που γεννήθηκαν με αυτές τις μεθόδους , όταν θα ενημερωθούν για τον τρόπο που γεννήθηκαν. Σε αντίθεση με την πορνεία , η γυναίκα στην περίπτωση αυτή δεν εκποιεί μόνο τις αναπαραγωγικές της υπηρεσίες , αλλά και το ίδιο το παιδί, του οποίου είναι η φυσική μητέρα. Οι λόγοι αυτοί σε συνδυασμό με τη δυνατότητα οικονομικής εκμεταλλεύσεως απόρων γυναικών, συνηγορούν υπέρ της απαγορεύσεως της πρακτικής αυτής για λόγους δημοσίας τάξεως υπό την έννοια της αντιθέσεως προς τα χρηστά ήθη: η εμπορευματοποίηση της ανθρώπινης ζωής δεν είναι δυνατόν να επιτρέπεται με οποιουσδήποτε όρους.

Έχει αναπτυχθεί και ένας διαφορετικός προβληματισμός ως προς το θέμα: η διαφοροποίηση ως προς τους ρόλους των δυο φύλων, όπως εμμέσως καταδεικνύεται από την πρακτική αυτή. Πράγματι, η ανάγκη του πατέρα να αποκτήσει παιδί θεωρείται τόσο μεγάλης σημασίας, ώστε να δικαιολογεί, αφενός την πλήρη απομάκρυνσή του παιδιού από τη φυσική του μητέρα , αφετέρου την ανοχή της συζύγου σε μια επώδυνη και ψυχολογικά επικίνδυνη για την ίδια διαδικασία . Η σημασία της βιολογικής πατρότητας για τον άνδρα τονίζεται , ευνοώντας ουσιαστικά πρότυπα συμπεριφοράς μεταξύ των δύο φύλων που προέρχονται από τον προηγούμενο αιώνα.²¹

Παρά, λοιπόν, την πιθανότητα υπάρξεως εξαιρετικών περιπτώσεων, κατά τις οποίες θα πρόκειται πράγματι για τη μοναδική δυνατότητα ενός ζεύγους να αποκτήσει παιδί, η πρακτική αυτή είναι αντίθετη προς τα χρηστά ήθη του άρθρου 5 παρ. 1 του Συντάγματος. Η απόκτηση ενός παιδιού , με εκ των προτέρων συμφωνία παραχωρήσεώς του για υιοθεσία, δε μπορεί να εμπίπτει στο περιεχόμενο του δικαιώματος αναπτύξεως της προσωπικότητας, στα πλαίσια των γενικών ηθικών αντιλήψεων της ελληνικής κοινωνίας.

Στο ν. 3089/2002 θεωρήθηκε προτιμότερο να επιτραπεί καταρχήν η παρένθετη μητρότητα, αλλά να τεθούν γι' αυτήν αυστηρότατες προϋποθέσεις, μέσα από τις οποίες να αίρεται η μομφή της ανηθικότητας. Έτσι η παρένθετη μητρότητα επιτρέπεται με δικαστική άδεια, η οποία παρέχεται πριν από τη μεταφορά των γονιμοποιημένων ωαρίων στο σώμα της παρένθετης μητέρας. Το δε δικαστήριο χορηγεί την άδεια μόνο εφόσον συντρέχουν σωρευτικά οι εξής προϋποθέσεις:

- 1) Η γυναίκα που επιθυμεί το παιδί πρέπει να μην μπορεί να κυοφορήσει
- 2) Η γυναίκα που θα αναλάβει να κυοφορήσει πρέπει να είναι, ενόψει της κατάστασης της υγείας της, κατάλληλη για κυοφορία.

²¹ βλ ΚΡΙΑΡΗ-ΚΑΤΡΑΝΗ Ι., Βιοϊατρικές εξελίξεις και Συνταγματικό Δίκαιο-Συνταγματικά θέματα σχετικά με τις μεθόδους υποβοηθούμενης αναπαραγωγής και τις εφαρμογές της γενετικής, Σάκκουλας, Θεσ/νίκη, 1994, σελ.120επ.

- 3) Πρέπει να προσκομίζεται στο δικαστήριο έγγραφη και χωρίς αντάλλαγμα συμφωνία μεταξύ των μερών, δηλαδή των προσώπων που επιθυμούν το παιδί και της κυοφόρου γυναίκας, καθώς και του συζύγου της τελευταίας, αν αυτή είναι έγγαμη.
- 4) Τα γονιμοποιημένα ωάρια που εμφυτεύονται στην μήτρα της κυοφόρου πρέπει να μην ανήκουν στην ίδια. Με άλλα λόγια η περίπτωση της υποκατάστατης μητέρας δεν είναι επιτρεπτή βάσει του ν. 3089/2002.
- 5) Η γυναίκα που επιθυμεί το παιδί και η κυοφόρος γυναίκα θα πρέπει να έχουν την κατοικία τους στην Ελλάδα.

V. Δωρεά ωαρίου (επιτρεπτό της μεθόδου)

Και στο θέμα αυτό έχουν υπάρξει διαφοροποιημένες προσεγγίσεις . Στην Ελλάδα η δωρεά ωαρίου αποτελεί ήδη πρακτική ορισμένων μονάδων και, συνήθως, πραγματοποιείται μεταξύ συγγενών . Δεν έχουν έρθει στη δημοσιότητα περιπτώσεις προβλημάτων, είτε ως προς τη λήπτρια ή τη δωρήτρια, αν και η μικρή ηλικία αυτών των παιδιών δεν επιτρέπει την εξαγωγή οριστικών συμπερασμάτων.

Ως προς τον κίνδυνο σχετικά με τη δημιουργία ψυχικών διαταραχών λόγω της « διπλής μητρότητας », ο οποίος δικαιολογεί συνταγματικά την απαγόρευση της μεθόδου παρατηρούμε τα εξής : Η περίπτωση αυτή είναι τελείως διαφορετική από εκείνη, κατά την οποία η λήπτρια του ωαρίου συμφωνεί απλώς να το κυοφορήσει και να το παραδώσει μετά . Η διάκριση επιβάλλεται επειδή, επειδή στην πρώτη περίπτωση υπάρχει μεγάλη ομοιότητα με τη μέθοδο της δωρεάς σπέρματος και επιπλέον η κυοφορούσα σύζυγος συμμετέχει στη γέννηση του παιδιού με την κυοφορία , η οποία όμως αποτελεί την περίοδο έντονης συνδέσεως της μητέρας με το παιδί . Η κυοφορούσα είναι και η κοινωνική μητέρα , πράγμα που σημαίνει ότι θα είναι να υποστεί και όλους τους περιορισμούς που συνεπάγεται η περίοδος της εγκυμοσύνης και , παρά τη διαφορετική γενετική προέλευση του παιδιού θα το θεωρεί , έστω και εν μέρει , δικό της. Αντίθετα η δωρήτρια του ωαρίου δεν πρόκειται να υποστεί ούτε τη συναισθηματική φόρτιση , που συνεπάγεται η εγκυμοσύνη , ούτε και στους κινδύνους της .

Για τους λόγους αυτούς θεωρείται ότι δεν είναι δυνατόν να γίνει επίκληση της προστασίας της υγείας των εμπλεκόμενων γυναικών ή της

υγείας του παιδιού , με την οποία να δικαιολογηθεί, βάσει του Συντάγματος, η απαγόρευση της μεθόδου αυτής.²²

ΜΕΡΟΣ Β:

ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΩΝ ΖΗΤΗΜΑΤΩΝ ΠΟΥ ΑΝΑΚΥΠΤΟΥΝ ΣΤΑ ΠΛΑΙΣΙΑ ΤΩΝ ΕΦΑΡΜΟΓΩΝ ΤΗΣ ΓΕΝΕΤΙΚΗΣ ΣΤΟΝ ΑΝΘΡΩΠΟ

I. ΚΛΩΝΟΠΟΙΗΣΗ ΚΑΙ ΣΥΝΤΑΓΜΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ: ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΗΣ ΙΑΤΡΙΚΗΣ ΜΕΘΟΔΟΥ ΤΗΣ ΚΛΩΝΟΠΟΙΗΣΗΣ ΚΑΙ ΔΙΑΚΡΙΣΕΙΣ ΤΗΣ

Μια από τις εφαρμογές της γενετικής στον άνθρωπο που δημιουργεί συνταγματικά ζητήματα μείζονος σημασίας είναι και η κλωνοποίηση. Η κλωνοποίηση συνίσταται είτε στη χρησιμοποίηση της τεχνικής μεταβίβασης κυτταρικού πυρήνα σε ένα ωάριο από το οποίο έχουμε αφαιρέσει τον πυρήνα είτε στην παραγωγή αποικιών γενετικά ταυτόσημων κυττάρων με διαδοχικές διαιρέσεις ενός μοναδικού κυττάρου. Αυτές οι τεχνικές μπορούν να αφορούν είτε εμβρυακά είτε άλλα κύτταρα που έχουν το πλήρες δυναμικό εμβρύου, και μπορούν να οδηγήσουν α. στη δημιουργία κυτταρικών γενεών, ιστών ή οργάνων μέσω της ολοκληρωτικής ανάπτυξης εμβρύου ή και χωρίς την

²² Βλ ΚΡΙΑΡΗ-ΚΑΤΡΑΝΗ Ι., Βιοϊατρικές εξελίξεις και Συνταγματικό Δίκαιο-Συνταγματικά θέματα σχετικά με τις μεθόδους υποβοηθούμενης αναπαραγωγής και τις εφαρμογές της γενετικής, Σάκκουλας, Θεσ/νίκη, 1994, σελ.101επ

ολοκληρωτική ανάπτυξη εμβρύου και β. στην γέννηση αυτοτελούς ανθρώπινου όντος.²³

Στο συγκεκριμένο σημείο της μελέτης θα ασχοληθούμε με την συνταγματική προβληματική τριών «μορφών» κλωνοποίησης: της αναπαραγωγικής, της θεραπευτικής κλωνοποίησης μη ανθρώπινων οργανισμών (ή απλά θεραπευτικής κλωνοποίησης) και της κλωνοποίησης ανθρώπινων εμβρύων για ερευνητικούς και θεραπευτικούς σκοπούς, καθώς η διατύπωση μιας γενικής απόψεως περί της συνταγματικότητας ή μη της κλωνοποίησης θα αδυνατούσε να συλλάβει τις ιδιαιτερότητες που παρουσιάζει κάθε μία από τις παραπάνω μορφές κλωνοποίησης.

1.Η ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΗ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΚΗ ΤΗΣ ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΙΚΗΣ ΚΛΩΝΟΠΟΙΗΣΗΣ²⁴

α. Έννοια και νομοθετικό πλαίσιο

Με τον όρο αναπαραγωγική κλωνοποίηση νοείται η χρήση της μεθόδου της κλωνοποίησης με στόχο τη γέννηση αυτοτελών ανθρώπινων όντων. Η ιδιομορφία δε της κλωνοποίησης ως μεθόδου ανθρώπινης αναπαραγωγής έγκειται στο ότι οδηγεί στην (ανα)παραγωγή γενετικά όμοιων ανθρώπων.

Σε επίπεδο εθνικού δικαίου προβλέπεται η απαγόρευση της αναπαραγωγικής κλωνοποίησης. Συγκεκριμένα στο άρθρο 1455 παρ.1 εδ. γ που εισήχθη με το ν. 3089/2002 για την «ιατρική υποβοήθηση στην

²³ Βλ Τεχνικές υποβοηθούμενης αναπαραγωγής: Ιατρικοί και δεοντολογικοί προβληματισμοί, Εισήγηση Ταρλατζή Β. στην επιστημονική εκδήλωση Ε.Ν.Β.Ε. με θέμα: Τεχνητή γονιμοποίηση και γενετική τεχνολογία: η ηθικονομική διάσταση, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα- Θεσ/νίκη 2003, σελ. 29, Η νομοθετική απαγόρευση της κλωνοποίησης και το δικαίωμα στην αναπαραγωγή, Εισήγηση Αντ Μανιτάκη στην επιστημονική εκδήλωση Ε.Ν.Β.Ε. με θέμα: Τεχνητή γονιμοποίηση και γενετική τεχνολογία: η ηθικονομική διάσταση, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα- Θεσ/νίκη 2003, σελ. 37

²⁴ Βλ και την Εισήγηση «για την αναπαραγωγική κλωνοποίηση του ανθρώπου» της Επιτροπής βιοηθικής στο site www.tosyntagma.ant-sakkoulas.gr και τη συνοδευτική έκθεση των *T. Βιδάλη - Κ. Μανωλάκου* σε <http://www.bioethics.gr>.

ανθρώπινη αναπαραγωγή» ορίζεται ότι : « Η ανθρώπινη αναπαραγωγή με τη μέθοδο της κλωνοποίησης απαγορεύεται».

Σε επίπεδο ευρωπαϊκού δικαίου το Πρόσθετο Πρωτόκολλο στη Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα και τη Βιοϊατρική που υπογράφηκε στο Παρίσι την 12-1-1998 απαγορεύει την κλωνοποίηση ανθρώπινων όντων ορίζοντας στο άρθρο 1 τα εξής: «1. Κάθε παρέμβαση που έχει ως σκοπό τη δημιουργία ανθρώπινου όντος που είναι γενετικώς όμοιο με ένα άλλο ανθρώπινο ον, ζωντανό ή νεκρό, απαγορεύεται. 2. Για τις ανάγκες του παρόντος άρθρου, ο όρος ανθρώπινο ον «γενετικώς όμοιο» με ένα άλλο ανθρώπινο ον, σημαίνει ένα ανθρώπινο ον που μοιράζεται με ένα άλλο το ίδιο σύνολο γονιδίων του πυρήνα» Αλλά και το άρθρο 3 παρ. 2 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης της 7ης Δεκεμβρίου 2000 προβλέπει επίσης ρητή απαγόρευση της αναπαραγωγικής κλωνοποίησης των ανθρώπινων όντων.

Τέλος σε διεθνές επίπεδο το άρθρο 11 της Οικουμενικής Διακήρυξης της UNESCO της 11ης Νοεμβρίου του 1997 για το Ανθρώπινο Γονιδίωμα και τα Δικαιώματα του Ανθρώπου ορίζει ότι «τρόποι πρακτικής αντίθετοι προς την ανθρώπινη αξιοπρέπεια, όπως η κλωνοποίηση ανθρώπων για αναπαραγωγικούς λόγους δεν επιτρέπονται».

Πρέπει, πάντως, να σημειωθεί ότι οι παραπάνω διατάξεις δεν έχουν συνοδευθεί από προβλέψεις αντίστοιχων κυρώσεων για την περίπτωση της παραβίασής τους. Εκφράζουν, πάντως, μια σαφή τάση στο πεδίο του σύγχρονου δικαίου. Για να κατανοήσουμε την τάση αυτή και ειδικότερα την απαγόρευση την αναπαραγωγικής κλωνοποίησης από τον Έλληνα νομοθέτη θα πρέπει να ανατρέξουμε στα συνταγματικής φύσεως προβλήματα που δημιουργεί η μορφή αυτή ανθρώπινης αναπαραγωγής.

β. Η απαγόρευση της αναπαραγωγικής κλωνοποίησης από άποψη Συνταγματικού δικαίου

Οποιοδήποτε ορισμό και αν ακολουθήσει κανείς, δύσκολα μπορεί να αμφισβητηθεί ότι η κλωνοποίηση αποτελεί επιστημονική και ερευνητική δραστηριότητα, υπαγόμενη, συνεπώς στην έννοια του προστατευόμενου εννόμου αγαθού της διάταξης του άρθρου 17 παρ. 1 του Συντάγματος, η οποία κατοχυρώνει την επιστημονική και ερευνητική ελευθερία. Έτσι στο σημείο αυτό ανακύπτει το ερώτημα κατά πόσο η αναπαραγωγική

κλωνοποίηση εμπίπτει στο γενικό περιεχόμενο του δικαιώματος στην επιστημονική έρευνα (οπότε η απαγόρευσή της συνιστά περιορισμό δηλαδή συνταγματικά ανεπίτρεπτη συρρίκνωση του γενικού περιεχομένου του δικαιώματος αυτού) ή όχι (οπότε η απαγόρευσή της συνιστά απλή δέσμευση ή επιβάρυνση).

Για να απαντήσουμε στο πιο πάνω ερώτημα θα πρέπει να εξετάσουμε την επιστημονική μέθοδο της αναπαραγωγικής κλωνοποίησης υπό το πρίσμα της ύπατης και πρωταρχικής αρχής κάθε δημοκρατικής κοινωνίας, του σεβασμού της αξίας του ανθρώπου.

Με την κλωνοποίηση δε γεννιέται απλώς ένας νέος άνθρωπος, αλλά «κατασκευάζεται» ένας άνθρωπος με ένα συγκεκριμένο γενετικό υλικό. Και μπορεί μεν το γενετικό υλικό να μην είναι ο μοναδικός παράγοντας που επιδρά στη διαμόρφωση της προσωπικότητας ενός ατόμου, δεν μπορεί, ωστόσο, να αμφισβητηθεί η καθοριστική συμβολή του στον τομέα αυτό. Ως εκ τούτου, η κλωνοποίηση συνιστά γενετικό ντετερμινισμό και αποτελεί την πιο έντονη μορφή εξουσίωσης του ανθρώπου υπό την έννοια ότι προκαθορίζει σε σημαντικό βαθμό τη διαμόρφωση της προσωπικότητας και τη μελλοντική ζωή του ανθρώπου, και μάλιστα σε ένα στάδιο όπου δεν είναι δυνατή η λήψη της συναίνεσής του. Η εν λόγω μέθοδος αντιβαίνει, συνεπώς, στην αρχή της ανθρώπινης αξιοπρέπειας όχι επειδή αντίκειται γενικώς στη φύση, αλλά επειδή αναιρεί το στοιχείο του τυχαίου στη διαμόρφωση του ανθρώπινου γονιδιώματος που εξασφαλίζει η φυσική διαδικασία αναπαραγωγής ή κατ' άλλη έκφραση, επειδή καθιστά εφικτό αυτό ακριβώς που αποκλείεται από τη φυσική διαδικασία τεκνοποίησης: τη γενετική χειραγώγηση υπό τη μορφή της ανθρώπινης επέμβασης στο σχηματισμό του γενετικού υλικού βάσει συγκεκριμένων προτύπων.²⁵

Συνεπώς ως αντικείμενη στο Σύνταγμα (και ειδικότερα στην καταστατική αρχή της έννομης τάξης, δηλαδή στην αρχή του σεβασμού της ανθρώπινης αξίας), η αναπαραγωγική κλωνοποίηση αποτελεί επιστημονική

²⁵ βλ Βλαχόπουλος Σπ., Η κλωνοποίηση στην ελληνική έννομη τάξη-Από τον Αδάμ στην Dolly: Το τέλος της παραδοσιακής μορφής αναπαραγωγής;, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 2000, σελ 78, για άλλα επιχειρήματα που έχουν διατυπωθεί σχετικά με την αντίθεση της αναπαραγωγικής κλωνοποίησης στην αρχή της ανθρώπινης αξίας βλ στον ίδιο σελ. 58επ, Μαγκάκης Γ.-Α., Η κλωνοποίηση ανθρώπων ως αξιόποινη προσβολή της ανθρώπινης αξίας, Υπερ. 1998 Α, σελ 475επ, Τ. Βιδάλης, Ζωή χωρίς πρόσωπο, Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή 1999, σελ 116επ και ΚΡΙΑΡΗ-ΚΑΤΡΑΝΗ Ι., Βιοϊατρικές εξελίξεις και Συνταγματικό Δίκαιο-Συνταγματικά θέματα σχετικά με τις μεθόδους υποβοηθούμενης αναπαραγωγής και τις εφαρμογές της γενετικής, Σάκκουλας, Θεσ/νίκη, 1994, σελ.170-171 σύμφωνα με την οποία : « Η μοναδικότητα και το τυχαίο, στοιχεία συμφυή προς την έννοια της ανθρώπινης αξίας, υφίστανται επεμβάσεις με στόχο την αναίρεσή τους. Επιπλέον το άτομο μετατρέπεται σε πολλαπλασιαζόμενο κατά βούληση είδος, όπως μια ποικιλία ζώων. Η κλώνωση επεμβαίνει στην διαδικασία δημιουργίας του ανθρώπου και μετατρέπει το άτομο σε «κατά παραγγελία» είδος, το οποίο μπορεί «να παραδοθεί σε συγκεκριμένο αριθμό κομματιών» Υπό αυτή την έννοια, η κλώνωση είναι αντίθετη προς την αρχή της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, η οποία διέπει τη διαδικασία δημιουργίας του ανθρώπου»

δραστηριότητα η οποία κείται εκτός του γενικού περιεχομένου του δικαιώματος στην επιστήμη και την έρευνα, με αποτέλεσμα η απαγόρευση της από τον Έλληνα νομοθέτη να μην αποτελεί συνταγματικά ανεπίτρεπτο περιορισμό του εν λόγω δικαιώματος αλλά καθόλα επιτρεπτή οριοθέτησή του.

Τα ανωτέρω εκτεθέντα ισχύουν για την κλωνοποίηση ανθρώπων μέσω της μεθόδου μεταφοράς πυρήνα κυττάρου από ενήλικο άνθρωπο. Δεν είναι, ωστόσο, αυτονόητο ότι ισχύουν και για την κλωνοποίηση μέσω της τεχνητής διαίρεσης εμβρύων. Και τούτο, διότι στην τελευταία περίπτωση ο άνθρωπος δεν καθορίζει εκ των προτέρων το γενετικό υλικό βάσει συγκεκριμένου προτύπου αλλά απλώς «πολλαπλασιάζει» μία ανθρώπινη ζωή, το γενετικό υλικό της οποίας έχει δημιουργηθεί κατά τυχαίο τρόπο με τη φυσική διαδικασία αναπαραγωγής. Ως εκ τούτου, η κλωνοποίηση με τη μέθοδο της τεχνητής διαίρεσης εμβρύου (όπως ακριβώς συμβαίνει χωρίς την επέμβαση του ανθρώπινου παράγοντα στην περίπτωση των μονοωγενών διδύμων) δε συνιστά αντικείμενο στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια γενετικό ντετερμινισμό και η απαγόρευση της είναι συνταγματικά επιτρεπτή μόνο για λόγους προστασίας της ανθρώπινης ζωής και υγείας και για όσο χρονικό διάστημα δεν υφίστανται τα απαραίτητα εχέγγυα επιστημονικής ασφάλειας.²⁶

2.Η ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΗ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΚΗ ΤΗΣ ΚΛΩΝΟΠΟΙΗΣΗΣ ΑΝΘΡΩΠΙΝΩΝ ΕΜΒΡΥΩΝ ΓΙΑ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟΥΣ ΚΑΙ ΘΕΡΑΠΕΥΤΙΚΟΥΣ ΣΚΟΠΟΥΣ

Πρόκειται για τη «μορφή» κλωνοποίησης, η οποία δεν αποσκοπεί στη γέννηση ανθρώπων αλλά στη δημιουργία ανθρώπινων εμβρύων, τα οποία, αφού αρχικά χρησιμοποιηθούν για ερευνητικούς και θεραπευτικούς σκοπούς, στη συνέχεια θα καταστραφούν. Στο πλαίσιο αυτό εντάσσεται λ.χ. η κλωνοποίηση ανθρώπινων εμβρύων προκειμένου να δημιουργηθούν από αυτά ιστοί και όργανα προς μεταμόσχευση²⁷, καθώς επίσης και η τεχνητή διαίρεση εμβρύου προκειμένου το νέο κλωνοποιημένο έμβρυο που θα προκύψει να

²⁶ βλ Βλαχόπουλος Σπ., Η κλωνοποίηση στην ελληνική έννομη τάξη-Από τον Αδάμ στην Dolly: Το τέλος της παραδοσιακής μορφής αναπαραγωγής;, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 2000, σελ 81

²⁷ ΙΩΑΝΝΑ ΣΟΥΦΛΕΡΗ, Πόσο θα αλλάξουν την ιατρική τα εμβρυϊκά βλαστικά κύτταρα Θα μπορέσουν να αποτελέσουν την πρώτη ύλη για την παραγωγή μεταμοσχεύσιμων ιστών και οργάνων; , δημοσίευμα στο Βήμαscience, Κυριακή 1 Φεβρουαρίου 2004

χρησιμοποιηθεί ως αντικείμενο βιοψίας και προγεννητικής διάγνωσης του άλλου αρχικού εμβρύου.²⁸

Τα ανωτέρω εκτεθέντα περί αντιθέσεως της αναπαραγωγικής κλωνοποίησης στην αρχή της ανθρώπινης αξιοπρέπειας δύσκολα μπορεί να υποστηριχθεί ότι ισχύουν και στην περίπτωση της κλωνοποίησης ανθρωπίνων εμβρύων για ερευνητικούς και θεραπευτικούς σκοπούς: Το στοιχείο της γενετικής χειραγώγησης, το οποίο θεμελιώνει την αντίθεση της αναπαραγωγικής κλωνοποίησης ανθρώπων στο κανονιστικό περιεχόμενο του άρθρου 2 παρ. 1 του Συντάγματος, δεν υφίσταται στην κλωνοποίηση ανθρωπίνων εμβρύων που δεν πρόκειται να γεννηθούν.

Αντιθέτως, η συγκεκριμένη μορφή κλωνοποίησης αντιτίθεται στο έννομο αγαθό της ζωής.²⁹ Αν και το χρονικό σημείο έναρξης της ανθρώπινης ζωής αποτελεί ένα από τα πιο δυσεπίλυτα και αμφισβητούμενα ζητήματα της νομικής επιστήμης, ορθότερη πρέπει να θεωρηθεί η άποψη, σύμφωνα με την οποία ζωή υφίσταται από τη στιγμή γονιμοποίησης του ωαρίου, γιατί από τη στιγμή αυτή αρχίζει μια διαδικασία, οι φάσεις της οποίας δύσκολα μπορούν να διαχωριστούν και η οποία, αν δεν διακοπεί, οδηγεί στη γέννηση του παιδιού. Κατά συνέπεια, η καταστροφή των κλωνοποιημένων εμβρύων αντίκειται στο έννομο αγαθό της ζωής. Από την άλλη, η δημιουργία των εμβρύων αυτών για ερευνητικούς και θεραπευτικούς σκοπούς εντάσσει την εν λόγω δραστηριότητα στο προστατευόμενο πεδίο της επιστημονικής ελευθερίας και του εννόμου αγαθού της ανθρώπινης υγείας.

Τίθεται, με άλλες λέξεις, για μια ακόμα φορά ζήτημα σύγκρουσης συνταγματικώς προστατευόμενων έννομων αγαθών (το αγαθό της ζωής από τη μια και το δικαίωμα της επιστημονικής ελευθερίας και το αγαθό της ανθρώπινης υγείας από την άλλη), η οποία δεν μπορεί να λυθεί a priori υπέρ του ενός ή του άλλου αγαθού (αφού καμιά συνταγματική διάταξη δεν υπερτερεί γενικώς έναντι της άλλης με την εξαίρεση του απολύτου προβαδίσματος της αρχής της ανθρώπινης αξιοπρέπειας). Τη λύση τη σύγκρουσης αυτής καλείται να δώσει ο Έλληνας νομοθέτης, ο οποίος σταθμίζοντας τα αντικρουόμενα αγαθά, οφείλει να προβεί σε εναρμόνισή

²⁸ βλ Βλαχόπουλος Σπ., Η κλωνοποίηση στην ελληνική έννομη τάξη-Από τον Αδάμ στην Dolly: Το τέλος της παραδοσιακής μορφής αναπαραγωγής;, εκδ. Αντ. Ν. Σάκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 2000, σελ 95.

²⁹ Βλ όμως και Ευαγ Μάλλιο, Κλωνοποίηση εμβρύων για θεραπευτικούς σκοπούς στο site www.tosyntagma.ant-sakkoulas.gr κατ' αυτόν κρίσιμο για τον εντοπισμό του χρονικού σημείου έναρξης της συνταγματικής προστασίας της ζωής δεν είναι το χρονικό σημείο έναρξης της ζωής κατά τις αρχές της ιατρικής επιστήμης αλλά το χρονικό σημείο ύπαρξης υποκειμένου/προσώπου και πρόσωπο κατ' αυτόν υφίσταται μόνο μετά τη γέννησή του (βλ και Κ.Χ. Χρυσόγονος, Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, 1998, σελ. 191. Ομοίως Τ. Βιδάλης, Ζωή χωρίς πρόσωπο, 1999, σελ.131. Ομοίως Ευαγ. Μάλλιος, Γενετικές εξετάσεις και δίκαιο, 2004, σελ.23επ). Έτσι καταλήγει στο συμπέρασμα ότι δεν νοείται δικαίωμα στη ζωή του εμβρύου που να αντιτίθεται στην κλωνοποίηση εμβρύου για ερευνητικούς και θεραπευτικούς σκοπούς.

τους³⁰ έχοντας πάντα ως γνώμονά του τα προβλεπόμενα στη Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα και τη Βιοϊατρική (η οποία κυρώθηκε από τη χώρα μας με το ν. 2619/1998 και έχει σύμφωνα με το άρθρο 28 παρ. 1 του Σ υπερνομοθετική ισχύ), η οποία στο άρθρο 18 απαγορεύει τη δημιουργία ανθρωπίνων εμβρύων για ερευνητικούς σκοπούς και θέτει ως προϋπόθεση για την έρευνα σε έμβρυα in vitro την εξασφάλιση της επαρκούς προστασίας τους, ενώ στο άρθρο 1 του Πρόσθετου Πρωτόκολλου ορίζει τα εξής: «1. Κάθε παρέμβαση που έχει ως σκοπό τη δημιουργία ανθρώπινου όντος που είναι γενετικώς όμοιο με ένα άλλο ανθρώπινο ον, ζωντανό ή νεκρό, απαγορεύεται. 2. Για τις ανάγκες του παρόντος άρθρου, ο όρος ανθρώπινο ον «γενετικώς όμοιο» με ένα άλλο ανθρώπινο ον, σημαίνει ένα ανθρώπινο ον που μοιράζεται με ένα άλλο το ίδιο σύνολο γονιδίων του πυρήνα»³¹

3. Η ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΗ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΚΗ ΤΗΣ ΘΕΡΑΠΕΥΤΙΚΗΣ ΚΛΩΝΟΠΟΙΗΣΗΣ (ΜΗ ΑΝΘΡΩΠΙΝΩΝ ΟΡΓΑΝΙΣΜΩΝ)

Με τον όρο θεραπευτική κλωνοποίηση στην παρούσα μελέτη νοείται η χρήση της μεθόδου της κλωνοποίησης που έχει ως στόχο τη δημιουργία μεμονωμένων ανθρωπίνων κυττάρων, ιστών ή και οργάνων για ερευνητικούς και θεραπευτικούς σκοπούς. Στην κατηγορία αυτή εντάσσεται για π.χ. η κλωνοποίηση ανθρωπίνων κυττάρων προκειμένου να ερευνηθεί εργαστηριακά η διαδικασία εξέλιξής τους και να συναχθούν συμπεράσματα για την πρόληψη και τη θεραπεία ασθενειών ή ακόμα και η κλωνοποίηση ανθρωπίνων οργάνων και ιστών για μεταμόσχευση σε πάσχοντες ασθενείς.

Η εφαρμογή της συγκεκριμένης μεθόδου της κλωνοποίησης δεν απαγορεύεται από το Σύνταγμα καθώς στην περίπτωση της μεθόδου αυτής δεν υφίσταται το στοιχείο της δημιουργίας γενετικά όμοιου ανθρώπου και της συνακόλουθης παραβίασης της αρχής της ανθρώπινης αξίας. Αντιθέτως μάλιστα μια νομοθετική απαγόρευση της θεραπευτικής κλωνοποίησης θα έπασχε αντισυνταγματικότητα ως αντικείμενη στο ατομικό δικαίωμα της επιστημονικής ελευθερίας (άρθρο 16 παρ. 1 του Συντάγματος) όσο και στη

³⁰ Βλ. Βλαχόπουλος Σπ., Η κλωνοποίηση στην ελληνική έννομη τάξη-Από τον Αδάμ στην Dolly: Το τέλος της παραδοσιακής μορφής αναπαραγωγής;, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 2000, σελ. 96-99

³¹ Ειδικότερα για την αντιμετώπιση της θεραπευτικής κλωνοποίησης από την Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα και τη Βιοϊατρική βλ. Ευαγ. Μάλλιο, Κλωνοποίηση εμβρύων για θεραπευτικούς σκοπούς στο site www.tosyntagma.ant-sakkoulas.gr

συνταγματική επιταγή της προστασίας της δημόσιας υγείας και (άρθρο 21 παρ. 3 του Συντάγματος) δεδομένων των ευεργετικών για την ανθρώπινη υγεία συνεπειών της θεραπευτικής κλωνοποίησης.³²

Τέλος ανακύπτει το ερώτημα, μήπως η πληρέστερη προστασία της ανθρώπινης αξίας (η οποία προσβάλλεται από την αναπαραγωγική κλωνοποίηση) επιβάλλει και την απαγόρευση της θεραπευτικής κλωνοποίησης δεδομένου ότι οι επιστημονικές γνώσεις που θα προκύψουν από αυτή μπορούν να χρησιμοποιηθούν στο πεδίο της αναπαραγωγικής κλωνοποίησης. Η απάντηση στο ερώτημα αυτό πρέπει να είναι αρνητική, αφού οποιαδήποτε άλλη εκδοχή θα αντίκειτο στην συνταγματικά κατοχυρωμένη αρχή της αναλογικότητας. Ειδικότερα η συνεπής εφαρμογή της απαγόρευσης της αναπαραγωγικής κλωνοποίησης μπορεί να διασφαλισθεί με άλλα ηπιότερα για το ατομικό δικαίωμα της επιστημονικής ελευθερίας μέτρα, όπως λόγου χάρη με τη θέσπιση διαδικασίας έγκρισης και παρακολούθησης των πειραμάτων της θεραπευτικής κλωνοποίησης από επιτροπή ειδικών. Στο ίδιο συμπέρασμα δεν οδηγεί μόνο η αρχή της αναλογικότητας υπό την ειδικότερη έκφανση της αναγκαιότητας του μέτρου αλλά και υπό την έκφανση της αναλογίας κόστους-οφέλους : Η απαγόρευση μιας συγκεκριμένης μορφής άσκησης της επιστημονικής ελευθερίας, η οποία αυτή καθεαυτή δεν προσβάλλει κανένα έννομο αγαθό (αλλά, αντιθέτως, μπορεί να έχει ιδιαίτερα ευεργετικές συνέπειες στον τομέα της πρόληψης και θεραπείας ασθενειών), για τον αποκλειστικό ότι ενδέχεται να χρησιμοποιηθεί ως μέσο για την καταστρατήγηση της απαγόρευσης της αναπαραγωγικής κλωνοποίησης, συνεπάγεται κατ' ουσία τη μετατροπή του σε «αδίκημα αφηρημένης διακινδύνευσης» και αντίκειται στο Σύνταγμα λόγω της δυσαναλογίας κόστους-οφέλους.³³

³² Βλ Βλαχόπουλος Σπ., Η κλωνοποίηση στην ελληνική έννομη τάξη-Από τον Αδάμ στην Dolly: Το τέλος της παραδοσιακής μορφής αναπαραγωγής;, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 2000, σελ. 90-91 βλ. επίσης υπέρ του επιτρεπτού της θεραπευτικής κλωνοποίησης: Τ. Βιδάλης, Ζωή χωρίς πρόσωπο, Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή 1999, σελ128επ

³³ Για περισσότερες λεπτομέρειες βλ Βλαχόπουλος Σπ., Η κλωνοποίηση στην ελληνική έννομη τάξη-Από τον Αδάμ στην Dolly: Το τέλος της παραδοσιακής μορφής αναπαραγωγής;, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 2000, σελ 91-92

II. Η ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΗ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΚΗ ΤΩΝ ΕΠΕΜΒΑΣΕΩΝ ΣΤΟ ΓΕΝΕΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

A. ΓΟΝΙΔΙΑΚΕΣ ΘΕΡΑΠΕΙΕΣ

Εισαγωγικά

Με τον όρο γονιδιακές θεραπείες δηλώνονται οι εφαρμογές της γενετικής, οι οποίες επιτρέπουν την εισαγωγή ενός ή περισσότερων γονιδίων μέσα σε έναν οργανισμό μέσω π.χ. ενός ιού για την θεραπεία ή πρόληψη μιας ασθένειας που συνδέεται με γενετική ανωμαλία. Αυτό το επιστημονικό όπλο βασίζεται στις προόδους που συνάπτονται με την αποκωδικοποίηση του ανθρώπινου γονιδιώματος.

Οι γονιδιακές θεραπείες διακρίνονται σε γονιδιακές θεραπείες στα σωματικά κύτταρα και γονιδιακές θεραπείες στα γεννητικά κύτταρα. Στη συνέχεια θα εξετάσουμε τα ζητήματα που δημιουργούνται από σκοπιάς Συνταγματικού δικαίου σε κάθε έναν από τους ανωτέρω αναφερθέντες τύπους γονιδιακών θεραπειών, αφού πρώτα εξηγήσουμε συνοπτικά τι επιδιώκεται και τι επιτυγχάνεται με καθένα από αυτούς.

Γονιδιακές θεραπείες στα σωματικά κύτταρα

Με τη γονιδιακή θεραπεία στα σωματικά κύτταρα ιστών ή οργάνων επιδιώκεται η ίαση ή αντικατάσταση του ελαττωματικού και ευθυνόμενου για κάποια σοβαρή ασθένεια γονιδίου (όπως π.χ. η δρεπανοκυτταρική αναιμία) σε έμβρυα, παιδιά ή ενήλικες. Δεδομένου όμως του ότι τα σωματικά κύτταρα δεν

μεταβιβάζουν τις ιδιότητές τους στις επόμενες γενεές, η θεραπεία στα γονίδια αυτά αφορά μόνο το συγκεκριμένο άτομο και θεωρείται ότι δεν εμφανίζει από πλευράς θεμελιωδών δικαιωμάτων προβλήματα διαφορετικά από εκείνα της μεταμοσχεύσεως οργάνων.³⁴

Γονιδιακές θεραπείες στα γεννητικά κύτταρα

Με τις επεμβάσεις στα γονίδια των γεννητικών κυττάρων (ωάρια/σπερματοζωάρια), των γονάδων (όρχεων/ωοθηκών) ή των ολοδύναμων εμβρυϊκών κυττάρων (των κυττάρων, δηλαδή, που δημιουργούνται κατά τις πρώτες κυτταρικές διαιρέσεις μετά τη γονιμοποίηση του ωαρίου) επιδιώκεται η θεραπεία των κληρονομικώς μεταβιβαζομένων ασθενειών. Οι θεραπείες αυτές, εάν πραγματοποιηθούν, θα επιτρέπουν όχι μόνο τη θεραπεία του ασθενούς, αλλά θα απαλλάσσουν και τους απογόνους του από τα γονίδια που προκαλούν τη συγκεκριμένη ασθένεια, εφόσον θεραπεύουν όχι μόνο το σύμπτωμα αλλά και την ασθένεια. Οι γονιδιακές θεραπείες αυτού του τύπου δεν είναι δυνατόν να πραγματοποιηθούν τώρα, η πιθανότητα, όμως, μελλοντικής επιτυχίας τους δημιουργεί ανησυχίες ως προς τα όρια και τις δυνατότητές τους. Οι ανησυχίες και οι φόβοι που εκφράζονται εντοπίζονται κυρίως στα εξής δύο σημεία:

α. Στο ότι τα αποτελέσματα αυτού του είδους θεραπείας δεν θα αφορούν μόνο στο συγκεκριμένο άτομο αλλά και τους απογόνους του, με αποτέλεσμα οι συνέπειες σε περίπτωση πλήρους ή μερικής αποτυχίας να διαιωνίζονται. και
β. Στις δυνατότητες ελέγχου της εφαρμογής αυτής της μεθόδου γονιδιακής θεραπείας σε περίπτωση τελειοποίησής της. Οι δε συνηθέστερα εκφραζόμενοι φόβοι αφορούν την πιθανότητα επεμβάσεων στα γονίδια των γονέων, με στόχο τη δημιουργία απογόνων με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά και στην αναζωπύρωση τάσεων ευγονικής.³⁵

³⁴ Βλ για περισσότερες λεπτομέρειες για τη γονιδιακή θεραπεία στα σωματικά κύτταρα ΚΡΙΑΡΗ-ΚΑΤΡΑΝΗ Ι., Βιοϊατρικές εξελίξεις και Συνταγματικό Δίκαιο-Συνταγματικά θέματα σχετικά με τις μεθόδους υποβοηθούμενης αναπαραγωγής και τις εφαρμογές της γενετικής, Σάκκουλας, Θεσ/νίκη, 1994, σελ.172επ ,

³⁵ Όπως αναφέρεται χαρακτηριστικά στην Έκθεση Rothley: «... Όταν τελειοποιηθεί η τεχνική αυτή, είναι βέβαιο ότι δεν θα παραμείνει περιορισμένη μόνο στο πεδίο αυτό, αλλά θα εξαλείψει τη διάκριση μεταξύ της θεραπείας των ασθενειών και της «επιλογής» των ατόμων...» Ανάλογες παρατηρήσεις και στην Ερμηνευτική Έκθεση της Συμβάσεως περί Βιοϊατρικής άρθρο 13 στοι.89: “The ultimate fear of international modification of the human genome so as to produce individuals or entire groups endowed with particular characteristics and required qualities”

Ως προς τα ειδικότερα ζητήματα που ανακύπτουν σχετικά με την δυνατότητα διεξαγωγής γονιδιακών θεραπειών αυτού του τύπου πρέπει να παρατηρήσουμε τα εξής:

Όσο οι γονιδιακές θεραπείες βρίσκονται σε πειραματικό επίπεδο με απροσδιόριστες συνέπειες για το ανθρώπινο είδος, η απαγόρευσή τους είναι επιβεβλημένη από την υποχρέωση του κράτους να προστατεύει την υγεία και τη σωματική ακεραιότητα του ατόμου σε συνδυασμό με την προστασία της ανθρώπινης αξιοπρέπειας. Η σχετική απαγόρευση μπορεί πλέον μετά την πρόσφατη αναθεώρηση του Συντάγματος να θεωρηθεί επιβεβλημένη και από την προβλεπόμενη στο άρθρο 5 παρ. 5 του Συντάγματος υποχρέωση του κράτους να προστατεύει την υγεία και τη γενετική ταυτότητα του ατόμου.

Όταν, όμως υπερπηδήσουν το πειραματικό στάδιο, προστασία της γενετικής ταυτότητας έναντι των αυθαίρετων, μη θεραπευτικών επεμβάσεων, παρέχεται μέσω του προβλεπόμενου στο άρθρο 5 παρ. 5 του Συντάγματος δικαιώματος προστασίας της γενετικής ταυτότητας, το οποίο αποτελεί έκφανση της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και σε συνδυασμό προς αυτή, συνίσταται, κατά περιεχόμενο, στην προστασία του γονιδιώματος του ατόμου έναντι των γενετικών επεμβάσεων.

Όμως κατά το χρονικό διάστημα της επεμβάσεως στα κύτταρα των γονέων δεν υφίσταται ακόμα ζωή παιδιού, την γενετική ταυτότητα της οποίας κατοχυρώνει το Σύνταγμα. Αυτή ακριβώς η δυνατότητα προκλήσεως ορισμένων χαρακτηριστικών στο μέλλοντα να γεννηθεί άνθρωπο μέσω της επεμβάσεως στα γονίδια των κυττάρων των γονέων του επιβάλλει να ληφθούν μέτρα για την προστασία της γενετικής ταυτότητας και κατά το χρονικό διάστημα προ της συλλήψεως, ούτως ώστε να εξασφαλίζεται έναντι πιθανών επεμβάσεων η διαδικασία συλλήψεως του ατόμου και να αποκλείεται κάθε δυνατότητα δημιουργίας ατόμων με χαρακτηριστικά, ιδιότητες και ιδιομορφίες που δεν θα είναι αποτέλεσμα τυχαίας διαμόρφωσης αλλά θα ανάγονται σε επιθυμίες και επιλογές άλλων. Προς εξασφάλιση της προστασίας αυτής σκόπιμο κρίνεται να προβούμε σε μια κατά το δυνατό ευρεία ερμηνεία της πρωταρχικής πολιτειακής υποχρεώσεως προστασίας της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και της από αυτήν απορρέουσας προστασίας της γενετικής ταυτότητας, η οποία θα καταστήσει δυνατή τη συνταγματική προστασία των συνθηκών δημιουργίας του ανθρώπου.

Η προστασία του γονιδιώματος του ατόμου έναντι των γενετικών επεμβάσεων δεν αναφέρεται και σε γονίδια που εκφράζουν μια ασθένεια. Στην περίπτωση αυτή το άτομο θα δικαιούται να προσφύγει σε γονιδιακή θεραπεία (βάσει του ατομικού δικαιώματος της υγείας, όπως προβλέπεται στο άρθρο 5 παρ. 5 του Συντάγματος και του κοινωνικού δικαιώματος υγείας του άρθρου 21 του Συντάγματος), διότι θα ήταν παράλογο να «έχει κανείς το

δικαίωμα να παραμείνει ασθενής και να κληρονομή την ασθένειά του στους απογόνους του».³⁶

Τέλος αξίζει να αναφέρουμε πως η Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα και τη Βιοϊατρική στο άρθρο 13 προβλέπει πως «κάθε επέμβαση που αποσκοπεί στην τροποποίηση του ανθρώπινου γονιδιώματος είναι επιτρεπτή μόνο για προληπτικούς, διαγνωστικούς ή θεραπευτικούς σκοπούς και μόνο εφόσον δεν αποσκοπεί στο να εισάγει οποιαδήποτε τροποποίηση στο ανθρώπινο γονιδίωμα». Απαγορεύονται, συνεπώς, βάσει αυτής επεμβάσεις με στόχο την αλλοίωση ή τροποποίηση άλλων χαρακτηριστικών, μη συνδεόμενων με κάποια κληρονομική ασθένεια είτε διενεργούνται αυτοτελώς είτε διενεργούνται στα πλαίσια γενετικών επεμβάσεων για την πρόληψη, διάγνωση ή θεραπεία κάποιας κληρονομικής ασθένειας.³⁷

B. Η ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΥΒΡΙΔΙΩΝ ΚΑΙ ΧΙΜΑΙΡΩΝ

Προτού προβούμε στην συνταγματική αποτίμηση της εφαρμογής των μεθόδων της γενετικής που κατατείνουν στη δημιουργία υβριδίων και χιμαιρών στον άνθρωπο, πρέπει να ξεκαθαρίσουμε τι εννοούμε λέγοντας υβρίδιο και χίμαιρα.

Ως χίμαιρα εννοείται το πλάσμα, το οποίο δημιουργείται από αδιαφοροποίητα κύτταρα δύο ή περισσότερων γενετικά διαφορετικών εμβρύων. Σε πειράματα με ζώα δημιουργήθηκε ποντίκι με στοιχεία τεσσάρων «γονέων»

Ως υβρίδιο θεωρείται ο οργανισμός που προέρχεται από γεννητικά κύτταρα διαφορετικών ειδών (π.χ. μουλάρι, που προέρχεται από διασταύρωση αλόγου και γαϊδουριού) Οι οργανισμοί αυτοί έχουν στα κύτταρά τους γενετικά στοιχεία και των δύο γονέων.

Όλες αυτές οι μέθοδοι εφαρμοζόμενες στον άνθρωπο³⁸ και συγκεκριμένα σε έμβρυα *in vitro* ή στο γενετικό υλικό του ανθρώπου με σκοπό την μετατροπή της γενετικής υπόστασης του εμβρύου ή την

³⁶ Βλ. ΚΡΙΑΡΗ-ΚΑΤΡΑΝΗ Ι.,Η συνταγματική προστασία της γενετικής ταυτότητας-Πρώτη προσέγγιση, Δ.τ.Α 2001, σελ.353-354

³⁷Βλ. και Ευαγ. Μάλλιος, Γενετικές εξετάσεις και δίκαιο, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θες/νίκη 2004, σελ. 50

³⁸ Ήδη σε βιοχημικά ερευνητικά κέντρα υπάρχουν καλλιέργειες κυτταρικές ή ιστολογικές ανθρώπου-ζώου, ως ανθρώπου-πιθήκου, ανθρώπου-ποντικού κλπ. Βλ. Αν Μαρίνος, Γενετική Μηχανική και Δίκαιο, ΕλλΔνη 1998, σελ.1224

διασταύρωση ανθρωπίνων γαμετών με γαμέτες ζώων αντίκειται στο σεβασμό που πρέπει να αποδίδεται στην ανθρώπινη ζωή.³⁹ Ειδικότερα στην περίπτωση μείξης ανθρωπίνων και ζωικών ιστών, δεν προσβάλλεται η προσωπικότητα κανενός συγκεκριμένου ατόμου. Υποβιβάζεται όμως η ανθρώπινη ιδιότητα στο επίπεδο του μέσου, του αντικαταστατού μεγέθους. Παρόμοια πρακτική επομένως θα αντέβαινε στην αρχή της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, ακόμη και αν ο σκοπός και τα κίνητρα της έρευνας δεν ήταν ταπεινά⁴⁰

ΜΕΡΟΣ Γ:

Η ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΗ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΚΗ ΤΩΝ ΓΕΝΝΕΤΙΚΩΝ ΕΞΕΤΑΣΕΩΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Οι μέθοδοι της γενετικής τεχνολογίας, οι οποίες έχουν σχέση με το υπό συζήτηση θέμα αναφέρονται στην εξέταση των στοιχείων του ανθρώπινου γονιδιώματος.

Η διερεύνηση του ανθρώπινου γονιδιώματος (δηλαδή του συνόλου του γενετικού υλικού, των κληρονομικώς μεταβιβαζομένων στοιχείων ή του συνόλου των ευρισκόμενων σε ένα κύτταρο γενετικών πληροφοριών) αποτελεί μια σημαντική πρόοδο της επιστήμης της γενετικής, η οποία μέσω της αποκωδικοποίησης σημαντικού μέρους των πληροφοριών που περιλαμβάνονται στα γονίδια, οδήγησε στη διεύρυνση των διαγνωστικών

³⁹ βλ ΚΡΙΑΡΗ-ΚΑΤΡΑΝΗ Ι., Βιοϊατρικές εξελίξεις και Συνταγματικό Δίκαιο-Συνταγματικά θέματα σχετικά με τις μεθόδους υποβοηθούμενης αναπαραγωγής και τις εφαρμογές της γενετικής, Σάκκουλας, Θεσ/νίκη, 1994, σελ.171-172 σύμφωνα με την οποία «Κατά την στιγμή των επεμβάσεων δεν υφίσταται ακόμα ανθρώπινη ζωή. Η διαδικασία, όμως δημιουργίας της καθίσταται ελεγχόμενη και με τις επεμβάσεις αυτές επιδιώκεται η δημιουργία πλασμάτων «εν μέρει» ανθρώπινων.»

⁴⁰ Κατρούγκαλος Γ., Το δικαίωμα στη ζωή και το θάνατο, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1993, σελ.122

δυνατοτήτων της σύγχρονης ιατρικής, παρέχοντας πλέον σε αυτή την δυνατότητα των γενετικών εξετάσεων.⁴¹

Οι γενετικές εξετάσεις⁴² διαφοροποιούνται απέναντι στις κοινές ιατρικές εξετάσεις ως προς το ότι οδηγούν στη συλλογή γενετικών πληροφοριών, πληροφοριών δηλαδή που είναι οικογενειακές (και όχι μόνο προσωπικές), που μπορεί να αναφέρονται στην ύπαρξη μιας ασθένειας, στην προδιάθεση για μια ασθένεια που θα εκδηλωθεί στο μέλλον ή στην προδιάθεση για μια ασθένεια η οποία μπορεί να εκδηλωθεί στο μέλλον και μετά από επίδραση εξωτερικών παραγόντων (πολυπαραγοντική ασθένεια) και οι οποίες (γενετικές πληροφορίες) μπορεί να ενδιαφέρουν μια σειρά προσώπων πέραν του υποβληθέντος στις εξετάσεις (συγγενείς, πιθανούς εργοδότες, ασφαλιστικές εταιρίες κλπ.). Η ιδιομορφία αυτή των γενετικών εξετάσεων δημιουργεί μια σειρά θεμάτων συνταγματικής φύσεως τα οποία και θα εξετάσουμε στις επόμενες παραγράφους.

Συγκεκριμένα πρώτα θα εκθέσουμε τα ζητήματα που ανακύπτουν σχετικά με την διενέργεια γενετικών εξετάσεων πριν τη γέννηση του ανθρώπου (προβληματική προγεννητικού έλεγχου) και στη συνέχεια θα ασχοληθούμε με ζητήματα που ανακύπτουν κατεξοχήν στα πλαίσια γενετικών εξετάσεων που διενεργούνται μετά τη γέννηση του ανθρώπου.

ΕΙΔΙΚΟΤΕΡΑ ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΟΥ ΠΡΟΓΕΝΝΗΤΙΚΟΥ ΕΛΕΓΧΟΥ

Το πρώτο πρόβλημα, το οποίο καλούμαστε να αντιμετωπίσουμε σχετικά με τη διενέργεια εξετάσεων προγεννητικού ελέγχου αναφέρεται στο κατά πόσον είναι συνταγματικά επιτρεπτή η εφαρμογή μεθόδων προγεννητικής διάγνωσης ενόψει του ότι η δυνατότητα που η προγεννητική διάγνωση, η οποία φανερώνει μια σοβαρή γενετική ανωμαλία του εμβρύου, δίνει στην εγκυμονούσα είναι η άμβλωση.

Μέχρι πρόσφατα ο προγεννητικός έλεγχος (συνήθως με τη μέθοδο της αμνιοκέντησης) καθιστούσε δυνατή τη διάγνωση κληρονομικών ασθενειών, όπως του συνδρόμου Down και τις μεσογειακής αναιμίας από τις οποίες έπασχε το κυοφορούμενο έμβρυο. Πρόσφατα όμως, η κατάσταση στο πεδίο

⁴¹ Με τον όρο γενετικές εξετάσεις νοούνται οι αναλύσεις στο ανθρώπινο γονιδίωμα, με τις οποίες ανιχνεύονται υπάρχουσες ασθένειες ή προδιαθέσεις γι' αυτές.

⁴² Για περισσότερες πληροφορίες για τους διαθέσιμους τύπους γενετικών εξετάσεων βλ. ΚΡΙΑΡΗ-ΚΑΤΡΑΝΗ Ι., Γενετική τεχνολογία και θεμελιώδη δικαιώματα- Η συνταγματική προστασία των γενετικών δεδομένων, Σάκκουλας, Αθήνα- Θεσ/νικη, 1999, σελ.18επ

του προγεννητικού ελέγχου άλλαξε δραματικά. Πλέον ο προγεννητικός έλεγχος χρησιμοποιείται και για τη διάγνωση πολυπαραγοντικών ασθενειών, δηλαδή για τη διάγνωση ασθενειών η εμφάνιση των οποίων εξαρτάται τόσο από γενετικά-κληρονομικά όσο και από περιβαλλοντικά στοιχεία, όπως η μόλυνση του περιβάλλοντος, ο τρόπος ζωής, η διατροφή κλπ. Έτσι για παράδειγμα σύμφωνα με πρόσφατα δημοσιεύματα στις εφημερίδες⁴³ γεννήθηκε το πρώτο παιδί που ως έμβρυο, είχε υποστεί επιτυχώς τον γενετικό έλεγχο ως προς τη μη ελαττωματικότητα του γονιδίου «TP53» που σχετίζεται με την εμφάνιση κακοηθών όγκων. Όμως ακόμα και αν το συγκεκριμένο γονίδιο είχε διαγνωσθεί ως ελαττωματικό, αυτό δε θα σήμαινε ότι θα εκδηλωνόταν κακοήθης όγκος, δεδομένου ότι η εμφάνισή του δεν εξαρτάται μόνο από γενετικά αλλά και από περιβαλλοντικά στοιχεία.⁴⁴ Από τα ήδη λεχθέντα καθίσταται εμφανές το γεγονός ότι πλέον υφίσταται η δυνατότητα προγεννητικής διάγνωσης ασθενειών οι οποίες μπορεί να εκδηλωθούν στο κυοφορούμενο έμβρυο στο μέλλον, χωρίς όμως κάτι τέτοιο να είναι βέβαιο ότι θα συμβεί.

Ενόψει των ανωτέρω εκτεθέντων βιοϊατρικών εξελίξεων θα πρέπει να προβούμε σε μια διάκριση ανάμεσα στο συνταγματικώς επιτρεπτό της προγεννητικής διάγνωσης βαριών ασθενειών από τις οποίες πάσχει το κυοφορούμενο έμβρυο και το συνταγματικώς επιτρεπτό της προγεννητικής διάγνωσης ασθενειών οι οποίες ενδέχεται να εμφανιστούν στο κυοφορούμενο έμβρυο στο μέλλον.

Σε κάθε περίπτωση τίθεται θέμα σύγκρουσης ανάμεσα στην αρνητική όψη της αναπαραγωγικής ελευθερίας του υποψήφιου γονέα, δηλαδή στο δικαίωμά του να αποφασίσει να μην τεκνοποιήσει⁴⁵ και της επιστημονικής ελευθερίας του ερευνητή που επιθυμεί να εφαρμόσει την επιστημονική του μέθοδο προγεννητικής διάγνωσης με την συνταγματική προστασία του εμβρύου.

Συγκεκριμένα ως προς τη συνταγματική προστασία του εμβρύου υποστηρίζονται κατά βάση 2 απόψεις: Σύμφωνα με την πρώτη⁴⁶ από τη στιγμή της ένωσης ωαρίου και σπερματοζωαρίου⁴⁷ υπάρχει ζωή (και συνεπώς συνταγματική προστασία) αφού από τότε ξεκινάει και η διαδικασία που, αν

⁴³ Βλ. λ.χ. το δημοσίευμα της εφημερίδας «Ελευθεροτυπία» της 18-6-2001, σελ. 18

⁴⁴ Βλ. Βλαχόπουλος Σπ., Προγεννητικός έλεγχος και ατομικά δικαιώματα- Οι σύγχρονες εξελίξεις της γενετικής, η επιστημονική ελευθερία και το δικαίωμα στη γενετική άγνοια, Δ.τ.Α 2002 σελ. 363-374

⁴⁵ Ως προς τη συνταγματική κατοχύρωση του δικαιώματος στην αναπαραγωγή βλ πιο πάνω σελ.

⁴⁶ Βλ. Βλαχόπουλος Σπ., Προγεννητικός έλεγχος και ατομικά δικαιώματα- Οι σύγχρονες εξελίξεις της γενετικής, η επιστημονική ελευθερία και το δικαίωμα στη γενετική άγνοια, Δ.τ.Α 2002 σελ. 367

⁴⁷ Πέρα από το χρόνο γονιμοποίησης του ωαρίου έχουν προταθεί ως χρονικά σημεία ενάρξεως της ζωής και ο χρόνος της εμφύτευσής του στη μήτρα, των πρώτων αυτοδύναμων κινήσεων του εμβρύου, της ανάπτυξης του νευρικού του συστήματος

δεν διακοπεί βίαια, θα καταλήξει στη γέννηση ενός ανθρώπου. Έτσι η προγεννητική διάγνωση που οδηγεί σε θανάτωση εμβρύων να αντίκειται στο συνταγματικά κατοχυρωμένο δικαίωμα της ζωής του εμβρύου (Σ 5παρ.2). Σύμφωνα όμως με τη δεύτερη άποψη δεν νοείται δικαίωμα του εμβρύου στη ζωή δεδομένου ότι άρθρο 5παρ.2Σ αναφερόμενο σε όλους όσους «βρίσκονται στην ελληνική επικράτεια», σαφώς υπονοεί ότι φορείς του δικαιώματος στη ζωή είναι μόνο πρόσωπα υπαρκτά σε ενεστώτα χρόνο και τέτοιο δεν είναι ο κυοφορούμενος.⁴⁸ Κατά την άποψη αυτή η προγεννητική διάγνωση που οδηγεί σε θανάτωση του εμβρύου αντίκειται (εφόσον το έμβρυο είναι βιώσιμο) στην αντικειμενική διάσταση της ανθρώπινης αξίας (άρθρο 2παρ1Σ) που αποτελεί την συνταγματική βάση προστασίας της βιωσιμότητας του εμβρύου.⁴⁹

Η προγεννητική διάγνωση βαριών ασθενειών από τις οποίες πάσχει το κυοφορούμενο έμβρυο όπως το σύνδρομο Down, και η μεσογειακή αναιμία θα πρέπει να θεωρηθεί (και πράγματι θεωρείται) συνταγματικώς επιτρεπτή. Είναι μάλιστα, ίσως, μια από τις λίγες περιπτώσεις όπου δεν θα μπορούσε να διαφωνήσει κανείς στο ότι η ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας και η αναπαραγωγική ελευθερία (με την αρνητική της όψη της μη απόκτησης απογόνων) υπερισχύει της προστασίας του εμβρύου.⁵⁰ Καθώς η έννομη τάξη δεν θα μπορούσε να αξιώσει από κάποιον να μεγαλώσει ένα παιδί το οποίο θα υποφέρει μετά βεβαιότητας στη ζωή του. Γι' αυτό το λόγο και όταν διαπιστώνεται, μέσω της ενδομήτριας προγεννητικής διάγνωσης, σοβαρή ανωμαλία του εμβρύου, η έννομη τάξη επιτρέπει την άμβλωση μέχρι και την 24^η εβδομάδα της εγκυμοσύνης, ενώ ο κανόνας είναι ότι η άμβλωση δεν αποτελεί άδικη πράξη μόνο τις πρώτες 12 εβδομάδες της εγκυμοσύνης.⁵¹ Ωστόσο στην περίπτωση της θανατώσεως εμβρύων με σοβαρές ανωμαλίες, ο νομοθέτης προσεγγίζει επικίνδυνα την περιοχή της συνταγματικά απαγορευμένης ευγονικής πολιτικής. Το σύννομο καλείται να χαράξει η νομοθετική απαίτηση «σοβαρότητας» της ανωμαλίας.⁵²

Ως προς την προγεννητική διάγνωση πολυπαραγοντικών ασθενειών, το αν θα θεωρηθεί συνταγματικώς επιτρεπτή ή όχι, δηλαδή το αν θα γείρει η πλάστιγγα υπέρ της αναπαραγωγικής και επιστημονικής ελευθερίας ή της

⁴⁸ Κ.Χ. Χρυσόγονος, Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, 1998, σελ. 191. Ομοίως Τ. Βιδάλης, Ζωή χωρίς πρόσωπο, 1999, σελ.131. Ομοίως Ευαγ. Μάλλιος, Γενετικές εξετάσεις και δίκαιο, 2004, σελ.23επ

⁴⁹ Η έννοια της βιωσιμότητας αναφέρεται εν τέλει σε μια απλή προσδοκία επιβίωσης ενός οργανισμού που κυοφορείται. βλ Τ. Βιδάλης, Ζωή χωρίς πρόσωπο, 1999, Ευαγ. Μάλλιος, Γενετικές εξετάσεις και δίκαιο, 2004, σελ.23επ

⁵⁰ Βλ. Βλαχόπουλος Σπ., Προγεννητικός έλεγχος και ατομικά δικαιώματα- Οι σύγχρονες εξελίξεις της γενετικής, η επιστημονική ελευθερία και το δικαίωμα στη γενετική άγνοια, Δ.τ.Α 2002 σελ. 365-366

⁵¹ Βλ. άρθρο 304 παρ.4 Π.Κ.

⁵² Π. Δαγτόγλου, Συνταγματικό Δίκαιο-Ατομικά Δικαιώματα, Τόμ. Α, εκδ. Αντ Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 2005, αρ. περ. 322

συνταγματικής προστασίας του εμβρύου είναι υπόθεση του κοινού νομοθέτη. Οδηγός του έλληνα νομοθέτη στο εγχείρημά του αυτό πρέπει να αποτελέσει το κείμενο της Σύμβασης του Συμβουλίου της Ευρώπης για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα και τη Βιοϊατρική (η οποία κυρώθηκε από τη χώρα μας με το ν. 2619/1998 και έχει σύμφωνα με το άρθρο 28 παρ. 1 του Σ υπερνομοθετική ισχύ), το οποίο στο άρθρο 12 ορίζει ότι οι γενετικές εξετάσεις που προβλέπουν την εμφάνιση γενετικών νόσων ή που χρησιμοποιούνται είτε για την αναγνώριση του υποκειμένου ως φορέα γονιδίου υπεύθυνου για νόσο είτε για την ανίχνευση γενετικής προδιάθεσης ή δεκτικότητας για νόσο επιτρέπονται μόνο για λόγους υγείας ή για επιστημονική έρευνα που σχετίζεται με λόγους υγείας, και υπό την προϋπόθεση της κατάλληλης γενετικής συμβουλευτικής.⁵³

Οποιαδήποτε άλλη χρησιμοποίηση του προγεννητικού ελέγχου για την πρόγνωση άλλων ιδιοτήτων του παιδιού που πρόκειται να γεννηθεί (όπως μορφολογικά χαρακτηριστικά, ύψος, βάρος) συνιστά ευγονική, η οποία αντίκειται στην αρχή της ανθρώπινης αξιοπρέπειας.⁵⁴ Χαρακτηριστική στο σημείο αυτό είναι η ρύθμιση που προβλέπει η Σύσταση του Συμβουλίου της Ευρώπης R(90)13 σύμφωνα με την οποία οι προγεννητικές εξετάσεις πρέπει να πραγματοποιούνται με μοναδικό σκοπό την ανίχνευση ενός σοβαρού κινδύνου για την υγεία του εμβρύου και πρέπει, για το λόγο αυτό, να αποκλειστεί από μια τέτοια διάγνωση ο έλεγχος χαρακτηριστικών, τα οποία δεν έχουν καμία σχέση με γενετικές αλλοιώσεις που μπορούν να οδηγήσουν σε ασθένεια.

Ένα άλλο ζήτημα το οποίο πρέπει να αντιμετωπίσουμε στα πλαίσια της προβληματικής του προγεννητικού ελέγχου είναι το κατά πόσο το Κράτος μπορεί να επιβάλει υποχρεωτικές προγεννητικές εξετάσεις. Ως προς το ζήτημα αυτό πρέπει να παρατηρήσουμε ότι η απόφαση του ανθρώπου (εγκυούσας γυναίκας) να υποβληθεί σε προγεννητικές εξετάσεις συνάγεται από το δικαίωμα ανάπτυξης της προσωπικότητάς της, το οποίο κατοχυρώνεται στο άρθρο 5 παρ. 1 του Συντάγματος. Από την υποχρέωση δε του κράτους να σέβεται και να προστατεύει την ανθρώπινη ζωή (Σ5παρ.2) και το δικαίωμα ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας (Σ5παρ.1) συνάγεται αδυναμία του κράτους να επιβάλει υποχρεωτικές προγεννητικές εξετάσεις και ιδίως να συνδέει την πραγματοποίησή τους με πάσης φύσεως παροχές (π.χ. οικονομικές) ή άλλες συνέπειες (π.χ. υποχρέωση αμβλώσεως στην περίπτωση

⁵³ Για τα επιχειρήματα υπέρ και κατά του συνταγματικώς επιτρεπτού των προγεννητικών αυτών εξετάσεων βλ Βλαχόπουλος Σπ., Προγεννητικός έλεγχος και ατομικά δικαιώματα- Οι σύγχρονες εξελίξεις της γενετικής, η επιστημονική ελευθερία και το δικαίωμα στη γενετική άγνοια, Δ.τ.Α 2002 σελ. 370επ

⁵⁴ βλ Βλαχόπουλος Σπ., Προγεννητικός έλεγχος και ατομικά δικαιώματα- Οι σύγχρονες εξελίξεις της γενετικής, η επιστημονική ελευθερία και το δικαίωμα στη γενετική άγνοια, Δ.τ.Α 2002 σελ. 371-372
Βλ και Τ. Βιδάλης, Ζωή χωρίς πρόσωπο, Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή 1999, σελ124επ.

που εξακριβωθεί ότι το έμβρυο είναι προσβεβλημένο από κάποια ασθένεια). Κατά τον Π. Δαγτόγλου από την απόλυτη προστασία της ζωής συνάγεται ότι είναι αντισυνταγματική οποιαδήποτε κρατική ευγονική πολιτική, καθώς και κάθε αντίληψη ότι είναι νοητή ζωή που είναι «ανάξια προς το ζην»⁵⁵

Τέλος δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι η ιδιαιτερότητα του προγεννητικού ελέγχου σε σχέση με τις λοιπές γενετικές εξετάσεις έγκειται στο ότι μπορεί να οδηγήσει σε ένα νέο Καιάδα: Αυτή τη φορά όχι της αρχαίας Σπάρτης αλλά έναν Καιάδα Γενετικής, όπου θα επιλέγουμε ποια παιδιά θα γεννηθούν και ποια όχι, ανάλογα με το πόσο υγιή θα είναι⁵⁶, γι' αυτό είναι αναγκαίο να διατηρηθεί σε ένα πλαίσιο αυστηρά ιατρικό και να προορίζεται στις αυστηρά ιατρικώς ενδεικνυόμενες περιπτώσεις, ιδίως αν υφίσταται υποψία, βάσει του οικογενειακού ιστορικού, για την ύπαρξη σοβαρής ασθένειας.

ΓΕΝΕΤΙΚΕΣ ΕΞΕΤΑΣΕΙΣ ΜΕΤΑ ΤΗ ΓΕΝΝΗΣΗ

Όπως προαναφέραμε οι εξετάσεις αυτές είναι δυνατές μετά την εντυπωσιακή πρόοδο, η οποία συνοδεύει τις έρευνες για τη χαρτογράφηση του ανθρώπινου γονιδιώματος (έρευνες κατά τις οποίες επιδιώκεται να καταγραφεί το σύνολο των γενετικών πληροφοριών που βρίσκονται στα γονίδια του πυρήνα του κυττάρου). Οι νέες εξετάσεις επιτρέπουν όχι μόνο την εξέταση των χρωμοσωμάτων αλλά και την έρευνα ως προς την ύπαρξη ελαττωματικών γονιδίων, ενώ σύντομα δεν αποκλείεται να δίνουν επιπλέον τη δυνατότητα συλλογής πληροφοριών σχετικά με τους χαρακτήρες της πνευματικής και ψυχικής έκφρασης του ανθρώπου.

Η βασική συνταγματική προβληματική ως προς τις γενετικές εξετάσεις αναφέρεται: α. στο κατά πόσο το κράτος μπορεί να επιβάλει την υποχρεωτική υποβολή σε γενετικές εξετάσεις β. στην προστασία του συνόλου των γενετικών πληροφοριών, οι οποίες συλλέγονται ή είναι δυνατόν να συλλεγούν βάσει των εξετάσεων αυτών⁵⁷ και γ. στην απαγόρευση μεροληπτικής μεταχειρίσεως των ατόμων, λόγω της γενετικής ιδιοσυστασίας τους (η οποία αποκαλύπτεται με τις γενετικές εξετάσεις)

⁵⁵ Ευαγ. Μάλλιος, Οι προγεννητικές εξετάσεις και ο κίνδυνος ευγονικής. Σχόλιο στην υπόθεση Perruche στο <http://tosyntagma.ant-sakkoulas.gr/nomologia/item.php?id=331>

⁵⁶ Βλ Βλαχόπουλος Σπ., Προγεννητικός έλεγχος και ατομικά δικαιώματα- Οι σύγχρονες εξελίξεις της γενετικής, η επιστημονική ελευθερία και το δικαίωμα στη γενετική άγνοια, Δ.τ.Α 2002 σελ. 373

⁵⁷ Βλ σχετικά και προτάσεις της Επιτροπής Βιοηθικής στην Εισήγησή της για τη συλλογή και διαχείριση γενετικών δεδομένων, www.tosyntagma.ant-sakkoulas.gr

α. Δυνατότητα υποχρεωτικής ή μη επιβολής γενετικών εξετάσεων

Στην περίπτωση των νεογέννητων η υποχρέωση του κράτους να επέμβει και να επιβάλει εξετάσεις με τις οποίες ανιχνεύονται γενετικά νοσήματα βασίζεται στην υποχρέωσή του να προστατεύσει εκείνους που δεν μπορούν να προστατεύσουν τον εαυτό τους από προβλεπόμενο κίνδυνο. Εάν συνεπώς το κράτος δεν κάνει χρήση των υπάρχουσών μεθόδων τότε παραλείπει τη εκπλήρωση των υποχρεώσεών του ως προς μια ιδιαιτέρως ευάλωτη ομάδα, τα νεογέννητα, κατά παρέκκλιση της συνταγματικής επιταγής που επιβάλει στο κράτος να μεριμνά για την παιδική ηλικία (άρθρο 21 παρ.1 του Συντάγματος). Η υποχρέωση επεμβάσεως του κράτους συνάγεται και από τη διάταξη για την προστασία της υγείας, την οποία το κράτος οφείλει να εκπληρώσει και έναντι εκείνων που εμφανίζουν γενετικές ανωμαλίες (άρθρο 21 παρ.2 και 3 του Συντάγματος). Περαιτέρω υποστηρίζεται ότι οι εξετάσεις αυτές θα πρέπει να αφορούν σε ασθένειες για τις οποίες προβλέπεται θεραπεία και οι οποίες είναι δυνατόν να αντιμετωπισθούν στη διάρκεια της ζωής του παιδιού.⁵⁸

Στην Σύσταση του Συμβουλίου της Ευρώπης R(92)3 προβλέπεται ότι γενετικές διαγνωστικές εξετάσεις σε ανήλικους επιτρέπονται μόνο εάν είναι απαραίτητες για την υγεία τους ή αν είναι απαραίτητες για να εξακριβωθεί η ύπαρξη γενετικού νοσήματος σε συγγενείς.

Ως προς τη δυνατότητα του κράτους να επιβάλει γενετικές εξετάσεις σε ενήλικους και την αντίστοιχη υποχρέωσή τους να δεχτούν να υποβληθούν σε αυτές πρέπει να τονίσουμε ότι το δικαίωμα αυτοκαθορισμού του ατόμου, όπως κατοχυρώνεται στο άρθρο 5 παρ.1 του Συντάγματος, επιτρέπει μόνο με την ελεύθερη προαίρεση του ατόμου διεξαγωγή των σχετικών τεστ. Τα γενετικά νοσήματα μεταβιβάζονται κληρονομικώς αλλά δε μεταδίδονται και για το λόγο αυτό υποστηρίζεται ότι δεν είναι δυνατή η επίκληση λόγων προστασίας της δημόσιας υγείας. Επιπλέον θα μπορούσε να υποστηριχθεί η άποψη ότι η αδυναμία του κράτους να επιβάλει γενετικές εξετάσεις σε ενήλικες συνάγεται και από το δικαίωμα προστασίας της γενετικής ταυτότητας του άρθρου 5παρ. 5 του Συντάγματος.

Ας μην ξεχνάμε τέλος πως σύμφωνα με την Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα και τη Βιοϊατρική (η οποία κυρώθηκε με το ν. 2619/1998 και έχει σύμφωνα με το άρθρο 28 παρ. 1 του Συντάγματος υπερνομοθετική ισχύ) οι γενετικές εξετάσεις επιτρέπεται να

⁵⁸Βλ. ΚΡΙΑΡΗ-ΚΑΤΡΑΝΗ Ι., Γενετική τεχνολογία και θεμελιώδη δικαιώματα- Η συνταγματική προστασία των γενετικών δεδομένων, Σάκκουλας, Αθήνα- Θεσ/νίκη, 1999, σελ.154επ

γίνουν μόνο για λόγους υγείας ή ιατρικής έρευνας, μετά από ελεύθερη συναίνεση του ασθενούς, της οποίας πρέπει να προηγηθεί επαρκής πληροφόρηση.⁵⁹

Διάφορο είναι το θέμα της υποβολής σε γενετικές εξετάσεις των υπόχρεων στρατεύσεως: στην περίπτωση αυτή υποστηρίζεται ότι οι γενετικές εξετάσεις επιτρέπονται για λόγους εθνικού συμφέροντος, εκτός εάν μπορεί να αποδειχθεί ότι δεν ήταν απαραίτητες για τις ανάγκες του στρατού. Η επέμβαση δηλαδή, στην ιδιωτική σφαίρα δικαιολογείται με την επίκληση της συνταγματικής υποχρεώσεως για συμμετοχή στην άμυνα της χώρας (άρθρο 4παρ.6 και 25παρ.4 του Συντάγματος)⁶⁰

Τέλος ως προς το ζήτημα της γενετικής ανάλυσης στο πλαίσιο εξιχνίασης ποινικών αδικημάτων και της ποινικής διαδικασίας, πρέπει να τονίσουμε πως σύμφωνα με τη σχετική γνωμοδότηση της Αρχής Προστασίας Προσωπικών Δεδομένων,⁶¹ πρέπει να περιορίζεται στο μη κωδικοποιημένο τμήμα του DNA και στη διαπίστωση της ταυτότητας, θα πρέπει να αποτελεί αποκλειστικά «γενετικό αποτύπωμα». Δεν πρέπει να προκύπτουν πρόσθετες πληροφορίες για το πρόσωπο. Δεν πρέπει να χρησιμοποιούνται μέθοδοι που επιτρέπουν τη συναγωγή συμπερασμάτων για χαρακτηριστικά της προσωπικότητας όπως κληρονομικότητα, χαρακτήρας ή ασθένειες. Η δημιουργία προφίλ προσωπικότητας μέσω της γενετικής ανάλυσης προσκρούει ευθέως στην συνταγματική προστασία της γενετικής ταυτότητας αλλά και στη συνταγματικά κατοχυρωμένη αξία του ανθρώπου και στη ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας, ειδικότερη εκδήλωση της οποίας είναι και το δικαίωμα πληροφοριακού αυτοπροσδιορισμού.

β. Προστασία των γενετικών πληροφοριών

Η συλλογή και επεξεργασία των γενετικών δεδομένων ενέχει- εκτός από αναμφισβήτητα κοινωνικά οφέλη- σοβαρούς κινδύνους για τους πολίτες και τα δικαιώματά τους. Η γνώση που προκύπτει από τις γενετικές αναλύσεις και ειδικότερα η γνωστοποίηση των δεδομένων που προκύπτουν από αυτές

⁵⁹ Βλ άρθρα 12 και 5 της Σύμβασης του Συμβουλίου της Ευρώπης για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα και τη Βιοϊατρική

⁶⁰ ΚΡΙΑΡΗ-ΚΑΤΡΑΝΗ Ι., Γενετική τεχνολογία και θεμελιώδη δικαιώματα- Η συνταγματική προστασία των γενετικών δεδομένων, Σάκκουλας, Αθήνα- Θεσ/νίκη, 1999, σελ.157

⁶¹ Γνωμοδότηση υπ' αριθμ. 15/2001 Αρχής Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα. Ανάλυση γενετικού υλικού για σκοπούς εξιχνίασης εγκλημάτων και ποινικής δίωξης. Έννοια «γενετικών δεδομένων». Προϋποθέσεις για τη συλλογή και επεξεργασία αυτών., Ποιν.Δ/νη 2001, σελ. 263 επ

μπορεί να οδηγήσει σε κατηγοριοποίηση των ανθρώπων και σε τελευταία ανάλυση στον στιγματισμό και τον κοινωνικό αποκλεισμό τους. Κρίσιμη λοιπόν είναι η παρεχόμενη από το Σύνταγμα προστασία των δεδομένων αυτών.

Οι γενετικές πληροφορίες προστατεύονται, αν δεν υπάρχει ειδική διάταξη προστασίας της γενετικής ταυτότητας, βάσει της διάταξης για την προστασία της ιδιωτικής ζωής (άρθρο 9 παρ.παρ1εδβ του Συντάγματος)ή της διάταξης για την προστασία των προσωπικών δεδομένων (άρθρο 9 Α του Συντάγματος). Οι πληροφορίες αποτελούν εννοιολογικό στοιχείο της ταυτότητας ενός ατόμου γενικώς και αυτό ισχύει και για τις γενετικές πληροφορίες. Ο λόγος, όμως, που επιβάλλει τη συναγωγή της προστασίας των γενετικών πληροφοριών από την προστασία της γενετικής ταυτότητας (άρθρο 5 παρ. 5 του Συντάγματος) και όχι από το άρθρο περί προστασίας των δεδομένων γενικά βασίζεται στην τελολογική ερμηνεία της διάταξης. Τα θέματα γενετικής, δηλαδή οι γενετικές επεμβάσεις, οι γενετικές εξετάσεις και η προστασία των γενετικών δεδομένων διέπονται από μια συγκεκριμένη λογική που επιβάλλει την ενιαία ρύθμισή τους. Για το λόγο αυτό υποστηρίζεται πως είναι ορθότερο η προστασία των γενετικών πληροφοριών να ερείδεται στο άρθρο περί κατοχυρώσεως της γενετικής ταυτότητας, στοιχείο της οποίας αναμφιβόλως αποτελεί.⁶²

Έχει εκφρασθεί όμως και η αντίθετη άποψη⁶³ σύμφωνα με την οποία αντικείμενο προστασίας του άρθρου 5 παρ. 5 του Συντάγματος, όπως προκύπτει από τις σχετικές συζητήσεις στη Βουλή, είναι το γενετικό υλικό, το ανθρώπινο γονιδίωμα, και όχι οι γενετικές πληροφορίες ως δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα. Αυτές προστατεύονται από το άρθρο 9 Α του Συντάγματος.⁶⁴

⁶²ΚΡΙΑΡΗ-ΚΑΤΡΑΝΗ Ι., Γενετική τεχνολογία και θεμελιώδη δικαιώματα- Η συνταγματική προστασία των γενετικών δεδομένων, Σάκκουλας, Αθήνα- Θεσ/νίκη, 1999, σελ.100επ , ΚΡΙΑΡΗ-ΚΑΤΡΑΝΗ Ι.,Η συνταγματική προστασία της γενετικής ταυτότητας-Πρώτη προσέγγιση, Δ.τ.Α 2001, σελ.356

⁶³ Βλ ΒΑΣΙΛΟΓΙΑΝΝΗ ΦΙΛ., Ο κλώνος του Ανθρώπου-Ένας επίκαιρος επανέλεγχος των συνταγματικών ιδεών, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 2003, σελ 42-43

⁶⁴ Ως προς τις ειδικότερες αρχές που πρέπει να διέπουν τη συλλογή και διαχείριση των γενετικών πληροφοριών (όποια και από τις δύο απόψεις και αν ακολουθήσουμε)βλ. ΚΡΙΑΡΗ-ΚΑΤΡΑΝΗ Ι., Γενετική τεχνολογία και θεμελιώδη δικαιώματα- Η συνταγματική προστασία των γενετικών δεδομένων, Σάκκουλας, Αθήνα- Θεσ/νίκη, 1999, σελ.131επ καθώς επίσης και την Εισήγησή της Επιτροπής Βιοηθικής για τη συλλογή και διαχείριση γενετικών δεδομένων, www.tosyntagma.ant-sakkoulas.gr

γ. Η απαγόρευση μεροληπτικής μεταχειρίσεως των ατόμων, λόγω της γενετικής ιδιοσυστασίας τους

Ενόψει της δυνατότητας συλλογής γενετικών πληροφοριών με την υποβολή των ατόμων σε γενετικές εξετάσεις διατυπώθηκαν φόβοι για τη δυνατότητα χρήσης των γενετικών πληροφοριών εις βάρος των ατόμων που φέρουν συγκεκριμένα γενετικά χαρακτηριστικά, με σκοπό τον κοινωνικό εξοστρακισμό τους. Απάντηση στους φόβους αυτούς μας δίνει η επεξεργασία της αρχής της ισότητας υπό το πρίσμα της συνταγματικής προστασίας της γενετικής ταυτότητας.

Ειδικότερα πρέπει να αναφέρουμε ότι η κατοχύρωση της γενετικής ταυτότητας έχει σημασία και για την ερμηνεία της αρχής της ισότητας. Εάν κάθε άνθρωπος πρέπει να προστατεύεται ως προς το γονιδίωμα, καλό ή κακό, με το οποίο έτυχε να γεννηθεί, τότε η ύπαρξη του οποιουδήποτε γονιδιώματος δεν επιτρέπεται να δικαιολογεί τις σε βάρος του διακρίσεις. Η αναγνώριση της σημασίας της γενετικής ταυτότητας σημαίνει ότι κανείς δεν επιτρέπεται να υφίσταται μεροληπτική ή διαφοροποιημένη συμπεριφορά, λόγω της γενετικής του ταυτότητας.⁶⁵

Η αρχή της μη διαφοροποιημένης ή μεροληπτικής μεταχειρίσεως του ατόμου συνεπεία των γενετικών κληρονομικών του στοιχείων κατοχυρώνεται επίσης στο άρθρο 11 της Σύμβασης του Συμβουλίου της Ευρώπης για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα και τη Βιοϊατρική.⁶⁶

ΒΑΣΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Οι εξελίξεις στο χώρο της Βιοϊατρικής δημιούργησαν (και θα συνεχίσουν να δημιουργούν στο μέλλον) πολύπλοκα ζητήματα καθώς οι σχετικές μέθοδοι δεν αναφέρονται μόνο στο πεδίο ισχύος των συνταγματικών δικαιωμάτων αλλά επηρεάζουν και τις αντιλήψεις της κοινωνίας ως προς βασικές έννοιες όπως η ζωή, ο θάνατος, ο αυτοκαθορισμός, η προσωπική σφαίρα κλπ. Τα προβλήματα αυτά καλείται να αντιμετωπίσει ο νομοθέτης

⁶⁵ ΚΡΙΑΡΗ-ΚΑΤΡΑΝΗ Ι., Η συνταγματική προστασία της γενετικής ταυτότητας-Πρώτη προσέγγιση, Δ.τ.Α 2001, σελ.355-356

⁶⁶ Άρθρο 11 Σύμβασης του Συμβουλίου της Ευρώπης για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα και τη Βιοϊατρική: «Απαγορεύεται κάθε μορφής διάκριση εις βάρος προσώπου επί τη βάση του γενετικού κληρονομικού υλικού του»

συμβάλλοντας στην εξέλιξη του δικαίου και την προσαρμογή του στις σύγχρονες εξελίξεις.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η πρόοδος στο χώρο της Βιοϊατρικής και της Γενετικής άλλαξε τα δεδομένα στο χώρο της υγείας. Πλέον η σύγχρονη ιατρική διαθέτει μια σειρά σύγχρονων μεθόδων πρόληψης και αντιμετώπισης ασθενειών (γενετικές εξετάσεις, γονιδιακές θεραπείες, θεραπευτική κλωνοποίηση) αλλά και αντιμετώπισης της στειρότητας (μέθοδοι ιατρικώς υποβοηθούμενης αναπαραγωγής). Όπως όμως πολλά από τα επιστημονικά και τεχνολογικά επιτεύγματα έτσι και οι μέθοδοι αυτοί κρύβουν κατά την εφαρμογή τους κινδύνους για τον άνθρωπο και τα δικαιώματά του. Γι' αυτό με οδηγό το Σύνταγμα και την κοινοτική νομοθεσία προσπαθήσαμε να εντοπίσουμε τους κινδύνους αυτούς και να τους περιορίσουμε, ανάγοντας σε λύδια λίθο του επιτρεπτού της εφαρμογής των μεθόδων αυτών την συνταγματικά κατοχυρωμένη αρχή του σεβασμού της ανθρώπινης αξίας, του σεβασμού σε τελική ανάλυση του ίδιου του ανθρώπου.

SUMMARY OF THE SUBJECT

The progress in Biomedicine and Genetics brought revolutionary changes in the field of health. Today medicine already provides a number of contemporary methods of prevention and treatment of the diseases (genetic diagnosis, genetic therapies, cloning) and human sterility (methods of medically assisted reproduction). However, the application of these methods involves also potential dangers for human beings and their rights. Having as a guide the Greek Constitution and the legislation of the European Community, we tried to identify and restrict these dangers, converting the constitutionally protected respect of human value to a touchstone for the permission of the application of these methods.

ΛΗΜΜΑΤΑ (ENTRIES)

- ◆ Βιοϊατρική (Biomedicine)
- ◆ Γενετική (Genetics)
- ◆ Ανθρώπινη Αξία (Human Value)
- ◆ Υποβοηθούμενη αναπαραγωγή (Assisted reproduction)
- ◆ Εξωσωματική γονιμοποίηση (In vitro fertilization)
- ◆ Ενδομήτριος σπερματέγχυση (Intra-uterine insemination)
- ◆ Παρένθετη μητρότητα
- ◆ Δωρεά ωαρίων
- ◆ Δικαίωμα αναπαραγωγής (the right of reproduction)
- ◆ Δικαίωμα γνώσης φυσικών γονέων
- ◆ Πειράματα σε έμβρυα in vitro (experiments on embryos in vitro)
- ◆ Γενετικές επεμβάσεις
- ◆ Γονιδιακές θεραπείες (genetic therapies)
- ◆ Κλωνοποίηση (cloning)
- ◆ Υβρίδια και χίμαιρες (hybrids and chimeras)
- ◆ Γενετικές εξετάσεις (genetic diagnosis)
- ◆ Γενετική ταυτότητα (genetic identity)
- ◆ Προγεννητικός έλεγχος (prenatal diagnosis)
- ◆ Αρχή ισότητας
- ◆ Σύμβαση για τα δικαιώματα του Ανθρώπου και τη Βιοϊατρική (The European Convention on Human Rights and Biomedicine)

NΟΜΟΘΕΣΙΑ

- ν. 2619/1998: Κύρωση της Σύμβασης του Συμβουλίου της Ευρώπης για την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της αξιοπρέπειας του ατόμου σε σχέση με τις εφαρμογές της Βιολογίας και της Ιατρικής (Σύμβαση για τα ανθρώπινα δικαιώματα και τη βιοϊατρική)
- ν. 3089/2002 για την ιατρικά υποβοηθούμενη αναπαραγωγή
- Πρόσθετο Πρωτόκολλο στη Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της αξιοπρέπειας του ατόμου σε σχέση με τις εφαρμογές της Βιολογίας και της Ιατρικής (Σύμβαση για τα ανθρώπινα δικαιώματα και τη βιοϊατρική) **απαγορεύουν την κλωνοποίηση των ανθρώπινων όντων**
- Οικουμενική Διακήρυξη της UNESCO για το ανθρώπινο γονιδίωμα και τα δικαιώματα του ανθρώπου

NΟΜΟΛΟΓΙΑ

- ✓ Πολυμελές Πρωτοδικείο Ηρακλείου 31/5803/176/1999: απόφαση για την εξωσωματική γονιμοποίηση-υποκατάστατη μητρότητα βάσει του νομοθετικού καθεστώτος που ίσχυε πριν τον ν 3089/2002
Περίληψη: Δεν υπάρχει νομοθετική ρύθμιση που να ιδρύει σχέση συγγένειας μεταξύ των συζύγων από τους οποίους προέρχεται το γενετικό υλικό και του παιδιού που γεννήθηκε με την τεχνική της «δανεικής μήτρας». Οι μόνες δυνατότητες «περιέλευσης» ενός παιδιού που γεννιέται με τέτοιο τρόπο στους κοινωνικούς γονείς είναι είτε η προσβολή της πατρότητας του κατά το τεκμήριο συζύγου της νομικής μητέρα και στη συνέχεια η υιοθεσία του από την κοινωνική μητέρα, είτε η από κοινού υιοθεσία του από τους κοινωνικούς γονείς.

- ✓ Πολυμελές Πρωτοδικείο Αθηνών 6779/2000: Υπόθεση άστατου ιατρού
Περίληψη: Δικαστική αναγνώριση πατρότητας: Η πατρότητα του εξώγαμου συντρόφου της άγαμης μητέρας τεκμαίρεται, αν η τεχνητή γονιμοποίηση έγινε με σπέρμα του ίδιου, εφόσον κατά το κρίσιμο χρονικό διάστημα της συλλήψεως υπήρχε συμβίωση και το σπέρμα χορηγήθηκε από τον ίδιο. Όταν η τεχνητή γονιμοποίηση γίνεται με σπέρμα τρίτου δότη, με τη συγκατάθεση όμως του συντρόφου της εξώγαμης μητέρας, ο τελευταίος χάνει το δικαίωμα αμφισβητήσεως στη δίκη της αναγνώρισης της πατρότητας ότι το τέκνο προέρχεται από τον ίδιο.
Βλ και την εξέλιξη της υπόθεσης ειδικότερα στην απόφαση του Άρειου Πάγου 564/2003
- ✓ Μονομελές Πρωτοδικείο Ηρακλείου 678/2003: Παρένθετη Μητρότητα
Περίληψη: Η παρένθετη μητρότητα, δηλαδή η μεταφορά γονιμοποιημένων ωαρίων στο σώμα άλλης γυναίκας και η κυοφορία από αυτήν επιτρέπεται με δικαστική απόφαση που παρέχεται πριν από τη μεταφορά, ύστερα από αίτηση της γυναίκας που επιθυμεί το παιδί. Προϋποθέσεις που απαιτούνται για να χορηγηθεί η σχετική άδεια στη γυναίκα.
Στην ως άνω απόφαση το Μονομελές Πρωτοδικείο Ηρακλείου εφαρμόζει για πρώτη φορά τις διατάξεις του ν 3089/2002 για την ιατρική υποβοήθηση στην ανθρώπινη αναπαραγωγή σχετικά με την παρένθετη μητρότητα.
- ✓ Μονομελές Πρωτοδικείο Θεσσαλονίκης 27035/2003: Υπόθεση κυοφόρου αδερφής
Περίληψη: Η παρένθετη μητρότητα, δηλαδή η μεταφορά γονιμοποιημένων ωαρίων στο σώμα άλλης γυναίκας και η κυοφορία από αυτήν επιτρέπεται με δικαστική απόφαση που παρέχεται πριν από τη μεταφορά, ύστερα από αίτηση της γυναίκας που επιθυμεί το παιδί και κατά τη διαδικασία της εκούσιας δικαιοδοσίας. Στην περίπτωση που η μεταφορά των ωαρίων γίνει πριν τη σχετική δικαστική απόφαση, ισχύει ο κανόνας του Α.Κ. 1463εδ.α και μητέρα είναι η γυναίκα που γέννησε, δηλαδή η κυοφόρος. Η προθεσμία που τάσσει ο νόμος για τη λήψη της άδειας είναι αποσβεστική. Λαμβάνοντας όμως υπόψη τη σκοπιμότητα που εξυπηρετεί η συγκεκριμένη προθεσμία, κρίνεται ότι είναι δυνατή η αναλογική εφαρμογή της διάταξης για την αναστολή της παραγραφής του άρθρου 255 Α.Κ. για όσο χρόνο η δικαιούχος εμποδίστηκε από δικαιοστάσιο ή από άλλο λόγο ανώτερης βίας να προβεί στις απαιτούμενες ενέργειες για τη λήψη της άδειας.
- ✓ Μονομελές Πρωτοδικείο Αθηνών 1320/2004: Τεχνητή αναπαραγωγή-παρένθετη μητρότητα- χορήγηση από το δικαστήριο άδειας προκειμένου να κυοφορηθούν από την αδελφή της συζύγου ωάρια της τελευταίας, τα οποία έχουν γονιμοποιηθεί εξωσωματικά με το σπέρμα του συζύγου.
- ✓ Άρειος Πάγος 14/2004: Αγωγή αναγνώριση της πατρότητας τέκνου γεννημένου χωρίς γάμο των γονέων του, το οποίο συνελήφθη με τεχνητή γονιμοποίηση. Το πρόσωπο που νομιμοποιείται παθητικά στην αγωγή αυτή είναι ο φυσικός πατέρας του τέκνου και όχι το πρόσωπο που συζεί με τη μητέρα και απλά συναινεί στη σύλληψη με τεχνητή γονιμοποίηση. Επικυρώνει την απόφαση του Εφετείου Αθηνών υπ' αρ. 2171/2002

- ✓ Μονομελές Πρωτοδικείο Καβάλας 125/2004: Μεταφορά γονιμοποιημένων ωαρίων στο σώμα άλλης γυναίκας. Παρένθετη μητρότητα. Επιτρέπεται εφόσον δοθεί δικαστική άδεια. Τεκμήριο μητρότητας. Ανατροπή τεκμηρίου με αγωγή προσβολής της μητρότητας. Δέχεται αίτηση. Παρέχει άδεια στην αιτούσα όπως προβεί στη μεταφορά στο σώμα της παρένθετης γυναίκας γονιμοποιημένων ωαρίων ξένων προς την ίδια.

Για το πλήρες κείμενο των αποφάσεων βλ www.dsanet.gr και www.lawdb.intrasoftnet.com

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. ΒΑΣΙΛΟΓΙΑΝΝΗΣ ΦΙΛ., Ο κλώνος του Ανθρώπου-Τους επίκαιρος επανέλεγχος των συνταγματικών ιδεών, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 2003
2. Βιδάλης Τ., Ζωή χωρίς πρόσωπο, Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή 1999
3. Βιδάλης Τ., Υγεία και ευγονική-Το συνταγματικό δίκαιο στο όριο τους ανθρώπινης αξίας, Εισήγηση στο συνέδριο «Νομική προσέγγιση των σύγχρονων προβλημάτων της βιογενετικής, Σύρος 12-14 Μαΐου 2000
4. Βιδάλης Τα, Μανωλάκου Κ. (επιμέλεια), Κείμενα για τη Βιοηθική-Παράρτημα: Κείμενα της Εθνικής Επιτροπής Βιοηθικής, εκβ. Αντ.Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 2002
5. Βλαχόπουλος Σπ., Προγεννητικός έλεγχος και ατομικά δικαιώματα- Οι σύγχρονες εξελίξεις της γενετικής, η επιστημονική ελευθερία και το δικαίωμα στη γενετική άγνοια, Δ.τ.Α 2002 σελ. 363-374
6. Βλαχόπουλος Σπ., Η κλωνοποίηση στην ελληνική έννομη τάξη-Από τον Αδάμ στην Dolly: Το τέλος της παραδοσιακής μορφής αναπαραγωγής;, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 2000
7. Βλαχόπουλος Σπ., Βιοϊατρικές εξελίξεις και αναθεώρηση του Συντάγματος, Δ.τ.Α. 2002, σελ 363επ.
8. Breck James, Βιοηθικής προκλήσεις στη νέα χιλιετία, Περιοδικό «Η Δράσις μας» έτος ΜΓ, τεύχος 415, σελ. 36
9. Δαγτόγλου Π., Συνταγματικό Δίκαιο-Ατομικά Δικαιώματα, Τόμ. Α, εκδ. Αντ Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 2005, αρ. περ. 322
10. ΔΑΛΛΑ-ΒΟΡΓΙΑ Π., Σύμβαση για την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της αξιοπρέπειας του ατόμου σε σχέση με τους εφαρμογές της Βιολογίας και της Ιατρικής, ΝοΒ 1999, σελ.873επ.
11. ΔΑΛΛΑ-ΒΟΡΓΙΑ Π., Τεχνητή γονιμοποίηση με το σπέρμα αποθανόντος συζύγου, ΝοΒ 1986, σελ. 1673 επ.
12. Δημητρόπουλος Α., Συνταγματικά Δικαιώματα-Παραδόσεις Συνταγματικού δικαίου, Τόμος ΙΙΙ, Ι έκδοση, Αθήνα 2004

13. Δημητρόπουλος Α., Συνταγματικά Δικαιώματα ΓΕΝΙΚΟ ΜΕΡΟΣ-Σύστημα Συνταγματικών Δικαιωμάτων, Τόμος-Ημίτομος 1, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2005
14. Επιτροπή Βιοηθικής, Εισήγησή τους για τη συλλογή και διαχείριση γενετικών δεδομένων, www.tosyntagma.ant-sakkoulas.gr
15. Επιτροπή Βιοηθικής, Εισήγηση «για την αναπαραγωγική κλωνοποίηση του ανθρώπου» στο site www.tosyntagma.ant-sakkoulas.gr και συνοδευτική έκθεση των Τ. Βιδάλη – Κ. Μανωλάκου στο site <http://www.bioethics.gr>.
16. Ηλιάδου Αικ., Βιοϊατρική και ανθρώπινα δικαιώματα- Παρατηρήσεις με αφορμή τη Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για την Βιοϊατρική, ΤοΣ 2000, σελ.257επ.
17. Κατρούγκαλος Γ., Το δικαίωμα στη ζωή και το θάνατο, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1993
18. Kitcher P., Οι ζωές που έρχονται. Η γενετική επανάσταση και οι ανθρώπινες δυνατότητες, 2000
19. Κοτζάμπαση Αθ., Η ανωνυμία του δότη σπέρματος στην τεχνητή γονιμοποίηση ως νομικό και ηθικό ζήτημα, Αρμ. 2000, σελ. 710 επ.
20. Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., Σπέρμα, ωάριο και γονιμοποιημένο ωάριο που βρίσκονται έξω από το ανθρώπινο σώμα-Η νομική τους φύση και μεταχείριση κατά το αστικό δίκαιο, Αρμ 53 (1999) σελ. 475επ
21. Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., Τεχνητή γονιμοποίηση και Οικογενειακό Δίκαιο-Ο τους ν.3089/2002 για την ιατρικώς υποβοηθούμενη αναπαραγωγή, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσ/νίκη 2003
22. Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, το δίκαιο ως εργαλείο κοινωνικού ελέγχου της υποβοηθούμενης αναπαραγωγής, στο περιοδικό «Ίνδικτος», Αφιέρωμα στη «Βιοτεχνολογία και Βιοηθική», 14(2001), σελ 151επ.
23. Κουτσουμπίνης Στ., Συνταγματικά προλεγόμενα σε ένα ζήτημα Βιοηθικής, ΔιΔικ 1994, σελ.1089επ.
24. ΚΡΙΑΡΗ-ΚΑΤΡΑΝΗ Ι., Βιοϊατρικές εξελίξεις και Συνταγματικό Δίκαιο- Συνταγματικά θέματα σχετικά με τους μεθόδους υποβοηθούμενης αναπαραγωγής και τους εφαρμογές τους γενετικής, Σάκκουλας, Θεσ/νίκη, 1994, σελ.171-172 σύμφωνα με την οποία «Κατά την στιγμή των επεμβάσεων δεν υφίσταται ακόμα ανθρώπινη ζωή
25. ΚΡΙΑΡΗ-ΚΑΤΡΑΝΗ Ι., Γενετική τεχνολογία και θεμελιώδη δικαιώματα- Η συνταγματική προστασία των γενετικών δεδομένων, Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσ/νίκη, 1999
26. ΚΡΙΑΡΗ-ΚΑΤΡΑΝΗ Ι., Η συνταγματική προστασία τους γενετικής ταυτότητας-Πρώτη προσέγγιση, Δ.τ.Α 2001, σελ.355-356
27. Μαγκάκης Γ.-Α., Η κλωνοποίηση ανθρώπων ως αξιόποινη προσβολή τους ανθρώπινης αξίας, Υπερ. 1998 Α, σελ 475επ,
28. Μάλλιος Ευαγ., Οι προγεννητικές εξετάσεις και ο κίνδυνος ευγονικής. Σχόλιο στην υπόθεση Perruche στο <http://tosyntagma.ant-sakkoulas.gr/nomologia/item.php?id=331>
29. Μάλλιος Ευαγ, Κλωνοποίηση εμβρύων για θεραπευτικούς σκοπούς στο site www.tosyntagma.ant-sakkoulas.gr .

30. Μάλλιος Ευαγ., Γενετικές εξετάσεις και δίκαιο, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσ/νίκη 2004
31. Μανιτάκης Αντ., Η νομοθετική απαγόρευση της κλωνοποίησης και το δικαίωμα στην αναπαραγωγή, Εισήγηση στην επιστημονική εκδήλωση Ε.Ν.Β.Ε. με θέμα: Τεχνητή γονιμοποίηση και γενετική τεχνολογία: η ηθικονομική διάσταση, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσ/νίκη 2003, σελ. 37
32. Παπαζήσης, Το ανθρώπινο γονιδίωμα στη νομοθεσία, Επιστ.Επετ. Δ.Σ.Θ. 21, 2000, σελ. 237
33. Πάγκαλος Κ., Νέα Γενετική-Νέα Ευγονική;, στο site www.bioethics.org.gr
34. ΣΟΥΦΛΕΡΗ ΙΩΑΝΝΑ , Πόσο θα αλλάξουν την ιατρική τα εμβρυϊκά βλαστικά κύτταρα Θα μπορέσουν να αποτελέσουν την πρώτη ύλη για την παραγωγή μεταμοσχεύσιμων ιστών και οργάνων; , δημοσίευμα στο Βήμαscience, Κυριακή 1 Φεβρουαρίου 2004
35. Σοφούλη Λάμπρου, Η προστασία της ανθρώπινης ζωής κατά το Σύνταγμα και τους νόμους, εκδοτικός οίκος Αφοί Σάκκουλα, Αθήνα 1994
36. Ταρλατζής Β, Τεχνικές υποβοηθούμενης αναπαραγωγής: Ιατρικοί και δεοντολογικοί προβληματισμοί, Εισήγηση στην επιστημονική εκδήλωση Ε.Ν.Β.Ε. με θέμα: Τεχνητή γονιμοποίηση και γενετική τεχνολογία: η ηθικονομική διάσταση, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσ/νίκη 2003, σελ. 29
37. Testart J., Η επιθυμία του γονιδίου. Η τεχνολογία του εμβρύου: επιστημονικές προοπτικές και ηθικά διλήμματα του νέου ευγονισμού, εκδ. Κάτοπτρο, 1994
38. Φουντεδάκη Κ., Η πληροφόρηση του παιδιού που γεννήθηκε με ετερόλογη τεχνητή γονιμοποίηση για την καταγωγή του, Εισήγηση στην επιστημονική εκδήλωση Ε.Ν.Β.Ε. με θέμα: Τεχνητή γονιμοποίηση και γενετική τεχνολογία: η ηθικονομική διάσταση, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσ/νίκη 2003, σελ.131επ
39. Χρυσόγονος Κ.Χ., Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 2002

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Hofmann, Biotechnik, Gentherapie, Genmanipulation- Wissenschaft im rechtsfreien Raum?, JZ 1986, S. 253
2. Sicilianos L.A./ Gavouneli M., Scientific and Technological Development and Human Rights, Ant. N. Sakkoulas Publishers, Athens 2001
3. Rokas I., Greek National Report in : Genome Analysis: Legal Rules- Practical Applications

ΠΡΟΠΤΥΧΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ (δημοσιευμένες στο site:www.law.uoa.gr/~adimitrop)

1. Βλασταράκου Άρτεμις, Τα ανθρώπινα δικαιώματα απέναντι στις εξελίξεις της Βιοϊατρικής

2. Ευαγγέλου Ευαγγελία, Ε Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και η Βιοϊατρική
3. Ηλιάδη Μαρία, Σύνταγμα και υποβοηθούμενη αναπαραγωγή
4. Κωσταντινόπουλος Χαράλαμπος, Βιοηθική και Σύνταγμα- Συνταγματικά θέματα σχετικά με τις εφαρμογές της γενετικής
5. Μαστροδήμου Ζωή-Μυρσίνη, Βιοϊατρικές Εξελίξεις και ελληνική συνταγματική προαγματικότητα
6. Μειδάνης Ιωάννης, Βιοϊατρική και Σύνταγμα
7. Μητράκου Λιάννα, Βιοϊατρική και Σύνταγμα

SITES

www.baby.gr/indexcmf/doc/118/cat/z6

<http://www.bioethics.gr>

www.tosyntagma.ant-sakkoulas.gr .

www.bioethics.org.gr